

GÜRCİSTAN'IN GURİA BÖLGESİ'NDE, AHŞAP ÇANDI CAMİ ÖRNEĞİ: ZOTİ
CAMİİ (ზოტის მეჩეთი)

EXAMPLE OF WOODEN ÇANDI MOSQUE İN GURİA REGION OF GEORGİA:
ZOTİ MOSQUE (ზოტის მეჩეთი)

Mustafa KAYA*

ÖZ

Ahşap camiler, İslam'ın erken dönemlerinden beri inşa edilmektedir. Nitekim İslam mimarisinin ilk mabedi Mescid-i Nebevi (Miladi 654) hurma ağacından ahşap direkli olarak inşa edilmişti. Orta Asya'da, Türklerin İslam dinini benimsemesi ile ahşap camiler inşa ettiği bilinmektedir. Bu gelenek, Karahanlılar (9.-13.yy) ile başlayıp, Gazneliler (10-12.yy) ve Selçuklular (11. yy) döneminde anıtsal ve zengin örneklerini vermiştir. Anadolu'ya Selçuklu döneminde taşındığı bilinen ahşap camiler, Beylikler ve Osmanlı döneminde kendine has bir yorum ve kimlik kazanmıştır.

Bu makale, Gürcistan'ın Guria Bölgesi kırsalında arazi çalışmamız ile tespit edilen Zoti Camii'ni içermektedir. Cami, kitabesine göre 1907 yılında Çarlık Rusyası Dönemi'nde ve Osmanlı mimari geleneğinde inşa edilmiştir. Yapı, özgün dokusunu koruyarak ulaşmıştır. Ahşap çandı camiler grubunda incelenen Zoti Camii, plan, mimari ve süsleme özellikleri ile yakın çevrede Acara ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi camileri ile benzerlikleri tespit edilmiştir. Camideki süslemelerin, üslup ve teknik yönden Ahıska, Karadeniz ve kısmen de olsa Doğu Anadolu camileri ile benzer olduğu izlenmektedir.

Çalışmanın amacı, daha öncesinde Sanat Tarihi araştırmalarına konu olmayan Zoti Camii'nin, Türk-İslam sanatındaki yeri ve önemini belirleyerek, çandı camilerin Karadeniz Bölgesi'ndeki üslubunu takip edebilmektedir. Bu çalışmada cami; plan, mimari ve süsleme özellikleri Sanat Tarihi disiplini çerçevesinde detaylı olarak tanıtılmış, görseller ve çizimler ile desteklenmiştir. Makalede, Zoti Camii örneği ışığında yapının çağdaş ve yakın çevredeki cami örnekleri ile etkileşim ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan/ Acara, Türk-İslam Sanatı, Çandı Cami, Süsleme, Oyma Tekniği, Kalem İşi Tekniği

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 16/06/2023

Kabul Tarihi: 26/08/2023

Atf

Kaya, M. (2023). Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde, Ahşap Çandı Cami Örneği: Zoti Camii (ზოტის მეჩეთი), *Anasay* 25, 141-180.

* Bağımsız Dr., Sanat Tarihi Bölümü, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3340-5253>, E- Mail: kymustaf@gmail.com, Türkiye/Hatay.

ABSTRACT

Wooden mosques have been built since the early days of Islam. As a matter of fact, the first temple of Islamic architecture, Masjid an-Nabawi (Gregorian 654), was built with a wooden pole made of date palm. It is known that in Central Asia, the Turks built wooden mosques after they embraced Islam. This tradition, started with the Karakhanids (9th-13th century) and gave monumental and rich examples during the Ghaznavid (10-12th century) and Seljuk (11th century) periods. Wooden mosques, which are known to have been moved to Anatolia during the Seljuk period, gained a unique interpretation and identity during the Principalities and Ottoman periods.

This article includes the Zoti Mosque, which was determined by in the rural area of the Guria Region, Georgia, borders on our country. According to its inscription, it was built in the Tsarist Period in 1907, in the Ottoman tradition. The mosque significantly preserves its original texture. In terms of architectural and ornamental style, it has been determined that Turkey is similar to the Eastern Black Sea and Ahıska mosques in the immediate vicinity. It has been determined that the mosques in the Eastern Black Sea Region of Turkey and in the Adjara and Ahıska regions of Georgia are similar in terms of architectural and ornamental style. However, the wood applied in the Black Sea Region is in *çandı* (ready-made timber cut according to the interlocking method without nails) mosque tradition. The aim of our study is to reveal the position, place and importance of Zoti Mosque, which is among wooden mosques and had not been the subject of art history research previously. In the study, the plan, architectural and ornamental features of the mosque were introduced in detail within the framework of art history discipline and supported with visuals and drawings. In the article, in the light of Zoti Mosque, the interaction and differences of the building with contemporary and nearby examples were tried to be determined.

Keywords: Georgia/Adjara, Turkish-Islamic Art, Wood Timber-Framing Mosque, Technique, Decoration, Carving Technique, Hand-drawn Techniqu

Research Article

Received: 16/06/2023

Accepted: 26/08/2023

Cite this article as:

Kaya, M. (2023). Example of wooden *Çandı* Mosque in Guria region of Georgia: Zoti Mosque (ზოტის მეჩეთი), *Anasay* 25, 141-180.

Giriş

Bu makalenin konusu, Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde bulunan Zoti Camii'dir. Makalede, öncesinde sanat tarihi araştırmalarına konu olmayan Zoti Camii'nin, sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmesi, kayıt altına alınması ve bilim dünyasına tanıtılması temel hedefimiz arasındadır. Çalışmada, yaklaşık 300 yıl Osmanlı idaresinde kalan Gürcistan'daki Osmanlı dönemi ve sonrası cami yapılışmasının takibi amaçlanmıştır.

Günümüzde, Gürcistan kırsalında Osmanlı idaresi ve sonrasında (Çarlık, Bolşevik ve Sovyet Rusyası) inşa edilen çok sayıda cami mevcuttur. Bu camiler, genellikle ahşap tavanlı ve ahşap direkli ve ağırlıklı olarak ahşap çandı tekniğinde inşa edilmiştir (Aytekin, 2017, s.155-176; Aytekin, 2015; Baramidze, 2010; Seçkin, 2018; Seçkin, 2019; Kaya, 2022). Osmanlı arşiv kayıtlarına bakıldığında, (Kasap, 2010; Kasap, 2018) Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te ve Osmanlı döneminde (16.yy sonları) İslam dinini benimseyen Acara ve Ahıska'da çok sayıda cami inşa edilmiştir. Vakıflar bünyesinde (Bay, 2017, s.129-154) hizmet veren bu camilerden günümüze ulaşabilen örnekler, özgün dokusunu önemli ölçüde korumaktadır. Camilerden bir bölümü, ahşabın zamanla yıpranmasına bağlı olarak onarım ve yenilemelerle ayakta kalabilmiştir. Camiler, kırsalda genellikle cemaatin ulaşabileceği köy merkezlerinde ve genellikle küçük ölçekli mahalle mescitleri şeklindedir. Camiler, Ahıska'da kâgir duvarlı, ahşap direkli ve ahşap tavanlı iken, Acara kırsalında ağırlıklı olarak tümüyle ahşaptan inşa edilmiştir. Her iki yörede, Osmanlı idaresinin bölgeden çekilmesi sonrasında da Müslüman halk; Çarlık, Bolşevik ve Sovyet Rusyası döneminde de Osmanlı cami mimarisi geleneğini sürdürmüştür (Aytekin, 2022, s.1-26). Konu kapsamında, bu mimari geleneğin Çarlık Rusya dönemindeki

örneğinden birisi de Zoti Camii'dir. Cami, Karadeniz Bölgesi'nde sık görülen ahşap çantı geleneği Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde sürdürmesi ve özgün niteliği koruması yönüyle önem arz etmektedir.

Zoti Camii, 2021 yılında Guria Bölgesi'nde resmi izinler doğrultusunda yaptığımız arazi çalışması sırasında tespit edilmiştir. Caminin, ekibimizdeki uzman mimar¹ tarafından plan ve mimari ölçüleri yerinde alınmış ve tarafımızca fotoğraflanarak belgelenmiştir. Saha çalışmasında, Zoti Camii dışında henüz başka bir camiye rastlanmamıştır. Böylece, makale Zoti Camii ile sınırlandırılmıştır. Makalenin giriş bölümünde; çalışmanın amacı ve önemine dikkat çekilmiş, saha çalışmasının yapıldığı Guria'nın coğrafi, beşeri ve dini özelliklerine ve konunun arka planının anlaşılması için ahşap camilerin gelişimine kısaca değinilmiştir. Daha sonrasında cami; plan, mimari, süsleme ve malzeme-teknik başlıkları altında tanımlanmıştır. Değerlendirme ve Karşılaştırma kısmında ise, Zoti Camii'nin ahşap camiler içerisindeki yeri ve önemi belirlenmiş, yapının hem çağdaş hem de yakın çevredeki cami örnekleriyle etkileşimleri ön plana çıkarılmıştır. Sonuç bölümünde ise, cami ile ilgili çıkarımlar yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Guria adının, (Gürcüce გურია) Megrelce/Lazca "kalp, yürek" anlamındaki "guri" kelimesiyle ilintili olduğu ifade edilmektedir (Bucaklışı ve Uzunhasanoğlu ve Aleksiva, 2007, s.350). Guria'yı, kuzeydoğuda Samegrelo, kuzeyde İmereti, doğuda Samtskhe-Cavakheti, güneyden Acara çevrelenmektedir. Karadeniz'e kıyısı olan Guria, 2.033 km²lik alanı kaplamaktadır. Ozurgeti, Naruja, Nasakirali, Laituri, Ureki ve Çokhatauri ilçeleri mevcuttur. Guria'nın yönetsel merkezi Ozurgeti olup, yaklaşık, 186 köyü bulunmaktadır (Harita 1).

Harita 1: Günümüzde Gürcistan'ın Haritası ve Guria Bölgesi'nin Coğrafi Konumu
<https://depositphotos.com/vector-images/adjara.html> Erişim Tarihi 10.10.2022.

Guria'nın önemli akarsuyu Supsa, Meskheta dağlarından doğar ve Nigoeti tepelerini geçerek Karadeniz'e dökülür. Guria'nın batısında, yarı tropikal iklim görülürken, doğusunda içlere gidildikçe karasal iklim artmaktadır. Verimli Kolkheti Ovası'nda bulunan bölgede, yıllık ortalama 1600-2000 mm yağış düşmektedir. Bu yağışlar ile bölgenin zengin bitki örtüsü ve geniş ormanları biçimlenmiştir. Karadeniz Bölgesi'ndeki geniş orman dokusunu yansıtan yörede birçok ağaç türü görülmektedir. Bunlardan en yaygın görüleni kızılgağaç olup, bunu sırasıyla; karaağaç, toynak, meşe, akçaağaç ve dut ağaçları izlemektedir (Koday vd., 2010, s.20 ; Erişim: <http://www.Gdd.Org.Tr/Syf-Gurcistan> Erişim Tarihi: 12. 04. 2023)

Gürcistan, 3,7 milyon nüfusu içerisinde 2014 yılı istatistik verilerine göre yaklaşık 113,350'lik nüfusa sahiptir. Dini bakımdan, Gürcistan'da nüfusun yaklaşık % 82'sini Ortodoks Hristiyanlar, % 10-11'ini ise Müslümanlar ve kalanını diğer etnik gruplar içerir (Tsurtsumia, 2015,

¹ Ekibimizde camilerin rölöve ve mimari ölçülerinde yardım aldığımız; Mimar Eylem SÜER ve Sanat Tarihçisi Dr. Gülcan ÖZBEK'e teşekkürü borç biliriz.

24-33). Müslümanlar; Tiflis, Ahıska, Tsalka ve yoğun olarak Acara Bölgesi'nde yaşamaktadır. Müslüman nüfus, Acaralı Gürcüler ve Azeriler (Karapapak, Terekeme) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca, ülkede Pankisi vadisinde muhacir Çeçenler ile Kistin Müslümanları da mevcuttur. Ülkenin Müslüman nüfusu yoğunluğu ise, günümüzde Türkiye sınırına yakın Acara ve Ahıska kırsalındadır. Acaralı Gürcüler Sünni Hanefi iken, Azerilerin bir kısmı Caferi bir kısmı ise Sünni mezhebindedir. Guria'da, 2015 verilerine göre 143.000 kişiden 127.000'i Ortodoks Gürcü ve geriye kalan nüfusun 15.000'i Sünni Gürcüdür. Guria Müslümanlarının ise, 1877-1878 Rus-Osmanlı Rus savaşı ve sonrası süreçte bölgeye göç ettikleri bilinmektedir.

Ülkede yaşayan Müslümanlar, "Srulad Sakartvelos Muslimta Sammartvelo" adında 2011 yılında Tiflis'te kurulan Gürcistan Müslümanları İdaresi'ne (Gürcistan Diyanet İşleri Bakanlığı) bağlıdır. Köylerde, cami ve din hizmetleri ilçelere görevlendirilen müftülerce yürütülmektedir.

Güney Kafkasya'da yer alan Gürcistan, Anadolu ve Mezopotamya ile beraber tarihin erken devirlerinden itibaren insan yerleşimine açık bir bölge olmuştur. Antik Çağlar boyunca batısında Kolhislilerin (İbereli, 2014, s.48-49; Canaşa- Berdzenişvili, s.56-59), doğusunda ise Gürcülerin devletleştiği bir siyasi yapı ile yönetilmiştir. Ancak stratejik konumu nedeni ile dönemin bölgesel süper güçleri tarafından periyodlarla işgal edilmiştir. Hıristiyanlığın Anadolu'da yayılmaya başladığı erken dönemlerde Ermenilerden hemen sonra Hristiyanlığı kabul ederek yeni bir sosyolojik yapıya bürünmüştür. Siyasi gücü, doruk noktasına ulaştığı 11-13. yy arasında Büyük Kral David Ağmaşenebeli ve Kraliçe Tamara dönemlerinde (Ateş, 2017, s.386; Büyükçınar, 2017, s. 33) Anadolu'ya kadar yayılmış, dini ve kültürel açıdan birden çok eser bırakmışlardır. Gürcülerin Türklerle ilişkisi ise, 12-13.yy Selçuklu döneminde (Gümüş, 2002, s.713-730; Tellioglu, 2007, s. 656) yoğunlaşmış ve Osmanlı döneminde de doruk noktasına ulaşmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in 1461 Trabzon'u fethi ile Osmanlılar ve Gürcüler iki komşu ülke olmuştur. 1510-1515'de, Yavuz Sultan Selim Batı Gürcistan'a sefer düzenleyerek, İmereti Krallığı'nı hâkimiyet altına almıştır. 1578'de Lala Mustafa Paşa'nın yaptığı sefer ile Acara ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Güldür, 2019, s.162). Daha sonrasında, 100-150 yıl içerisinde bölgenin İslamlaşma süreci başlamıştır (Aytekin, 2015, s.138-145; Kasap, 2010). Buna bağlı olarak, Osmanlı medeniyeti ile tanışan Gürcistan'da çok sayıda camiler inşa edilmiştir (Kılıç, 2005, s. 72).

Türk-İslam Sanatı'nda Ahşap Camilerin Gelişimi

Ahşap camiler, Türklerin İslamiyet'i kabulü ile Orta Asya'da erken ve zengin örneklerini vermiştir (Güler, 2010, s.83). Karahanlılar ve Gazneliler döneminde ahşap direkli ve ahşap tavanlı camiler edilmiştir (Denike, 1988, s.29-39). Karahanlı eseri Hive Mescid-i Cuması (10.yy) (Kutlu, 2021, s.100) ve Gazneli Mahmut'un yaptırdığı Arus'ul Felek Camii'nin (998-1030) (Aslanapa, 1984, s.84), ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilerin öncü örnekleri oldukları bilinmektedir.

1071 Malazgirt savaşı sonrasında Anadolu'ya Türkler aracılığı ile taşındığı bilinen ahşap cami geleneği, (Erdemir-Yavuzylmaz, 2021, s.424-437; Bozer, 2002, s.911) kendine has kimlik bulmuş ve anıtsal örneklerini vermiştir. İlk Türk Beylikleri devrinde, ahşap camiler bölgesel yorumlar ile ifade bulmuştur. Saltuklu Beyliği eseri Erzurum Ulu Camii (1179) ve Tuğrul Şah Camii (1202-1205), Selçuklu eseri, Konya Sahip Ata Camii (1258) erken tarihli ahşap destekli camilerdendir. Sivrihisar Ulu Camii (1274) (Otto-Dorn,1969, s.161-168) Afyon Ulu Camii (1273), Ankara Arslanhâne Camii (1289-1290) ve Eşrefoğlu Camii (1297) benzer tipolojide inşa edilmiştir (Karakuş, 2021, s.131-161). Candaraoğulları Beyliği eseri; Kasaba Köyü Camii (1366) ve Osmanlı dönemi eseri Ankara-Ayaş Ulu Camii (15.yy) (Ersoy, 1993, s.49) Anadolu'da ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami tipolojisinin erken örnekleri arasındadır. Mimar Sinan döneminde, ayrıca sakıflı (ahşap çatılı) camilerde inşa edilmiş fakat bunlardan sadece 8'i günümüze ulaşabildiği bilinmektedir (Kuran, 1988, s.189).

Ahşap tavanlı-ahşap destekli tipoloji dışında, Anadolu'nun tümüyle ahşaptan inşa edilen cami grubunda görülmektedir. Çantı camiler olarak adlandırılan bu grup yapılar, daha çok ormanın yoğun olduğu coğrafyalarda inşa edilmiştir (Can, 2007, s.509-527; Nemlioğlu, 2001, s.117-136). Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde çantı tekniği ile inşa edilen çok sayıda cami ve konut örnekleri bulunmaktadır. Selçukluların, Anadolu'ya gelişi ve Karadeniz'de yurt tutması ile çantı camilerin inşa edilmeye başlandığı bilinmektedir.

Prof. Dr. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin ahşap çantı camiler olarak (Ayverdi, 1989, s.120-122) ve Sami Bayraktar'ın I. Grup camiler olarak nitelendirdiği çantı camilerin ilk olarak Selçuklu döneminde inşa edildiği bilinmektedir (Bayraktar, 2016). Bu ilk grup camilerden Samsun-Çarşamba-Gökçeli (Göçeli) Camii (1206), Karadeniz'de, Selçuklu döneminde ve çantı cami geleneğinde inşa edilmiştir. Ayrıca, Çarşamba-Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii (1204-1211) (Şahin, 2004, s.4) erken çantı cami örnekleri arasındadır (Görsel:1; Dönmez, 2008).

Ayverdi'nin, Kocaeli ve Kandıra çevresinde tespit ettiği çantı yapılardan; Kocaeli- Emirler Köyü Orhan Camii (14.yy) (Dolu, 1695), Sakarya-Büyük Tersiyeye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii (1359) ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii (1326 sonrası) erken Osmanlı dönemi (Orhan Gazi Dönemi) eseri kabul edilmektedir (Çetin, 2007, s.1-15). Bayraktar'ın II. Grup olarak nitelendirdiği çantı camiler (Bayraktar,2016), Karadeniz kırsalında 17-20. yy Osmanlı dönemi ve sonralarına tarihlenmektedir. Bu cami tipolojisi, Osmanlı geç döneminde, ahşabın bol ve çeşitli olduğu Karadeniz ile birlikte Gürcistan coğrafyasında da benzer şekilde uygulanmıştır. Camiler, ağırlıklı olarak 19-20. yüzyıl Osmanlı geç dönemine tarihlenmektedir.

Görsel 1: Samsun/Gökçeli (Göçeli) Camii Genel Görünüm (Cihat Meriç); Kocaeli- Emirler Köyü Orhan Gazi Camii Genel Görünümü (Ayverdi,1966)

Bu çalışma kapsamında, Zoti Camii'nin plan, mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri tanıttıldıktan sonra, yapının çağdaş ve yakın çevredeki örnekleri ile etkileşimleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

ZOTİ CAMİİ

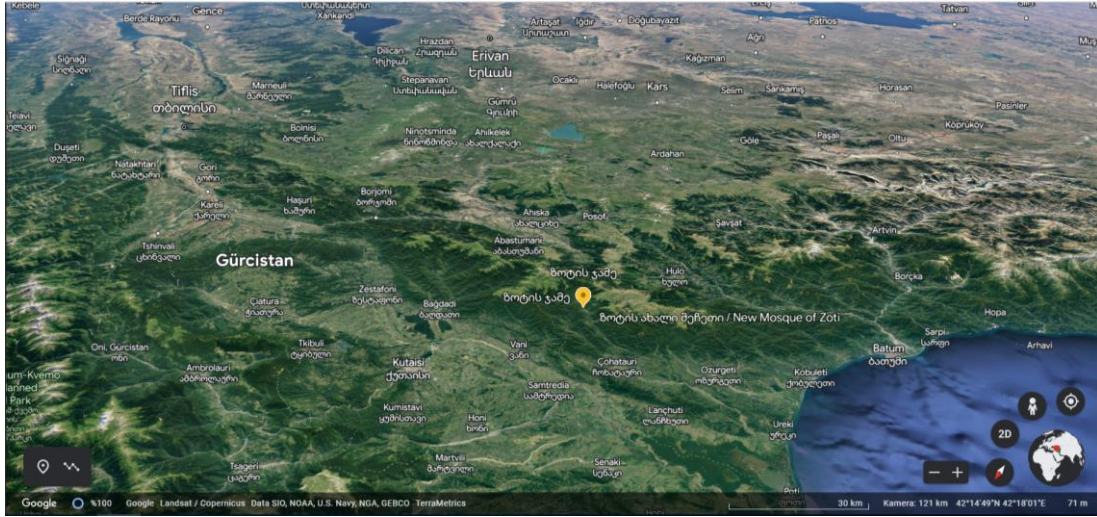
Zoti Camii, Gürcistan'ın 12 idari bölgesinden biri olan Guria Bölgesi'nde, Çokatauri ilçesi'ne bağlı Zoti Köyü'nde bulunmaktadır. Yapı, Gubazeuli Irmağı'nın doğusunda, 835 m rakımdaki Zoti Köyü'ndedir (Baramidze, 2010, s.15). Köy merkezinde konumlanan cami, 41°53'38" K 42°27'06"D koordinatlarındadır. Bahsi geçen köyün nüfusu ağırlıklı olarak 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşı sırasında Yukarı Acara, Ghorcomi (Gorcom) Köyü'nden Zot'a göç eden Acaralılar'dan oluşmaktadır (Harita 2, 3; Görsel: 2).

2 Çantı tekniği; kertilip birbirine köşelerde kurtboğaz geçme tekniği ile geçirilen uzun tahtalarla, çivisiz olarak yapılan dini ve sivil mimari yapılara verilen isimdir.

GÜRCİSTAN'IN GURIA BÖLGESİ'NDE, AHŞAP ÇANDI CAMİ ÖRNEĞİ: ZOTİ CAMİİ (ზოტის მეჩეთი)

Harita 2: Gürcistan Haritası ve Guria Bölgesi'nin Konumu (Erişim: <https://ka.wikipedia.org/>)
Erişim Tarihi: 26.05.2023); Görsel 2: Zoti Köyü'nden Görünüm
<https://kanoklik.files.wordpress.com/20> Erişim Tarihi: 15.07.2023; Görsel:

Harita 3: Gürcistan'ın Guria Bölgesi, Çokatauri İlçesinde Bulunan Zoti
Camii'nin Coğrafi Konumunu Gösteren Uydu Görüntüsü (Erişim: Googleearth
Erişim Tarihi: 26.05.2023)

Tarihlendirme

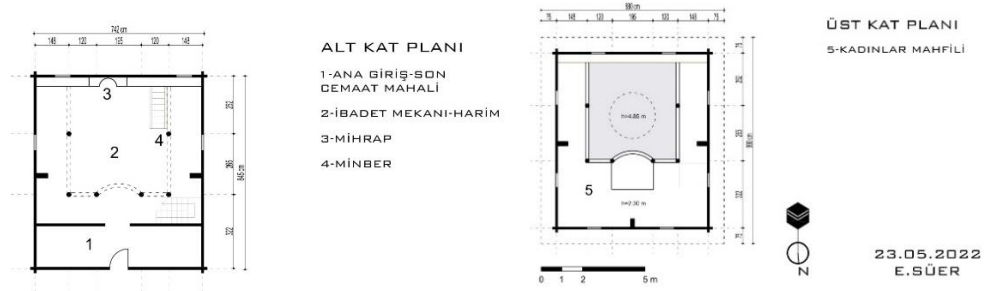
Caminin inşasına ilişkin kitabe, sadece minberin taç kısmında mevcuttur. Kitabe, Osmanlıca Türkçesi'nde sülüs hatlı ve iki satır halindedir. Kitabeye göre, minber H.1325/ M. 1907-8 yılında Osman Usta tarafından yapılmıştır. Minber süslemelerinin, cami tezyinatı ile uyumu nedeniyle, yapının ilk inşasının Çarlık Rusyası döneminde ve aynı usta tarafından gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır (Görsel:

Görsel 3: Zoti Camii Minberinin
Kapı Tacındaki Kitabe

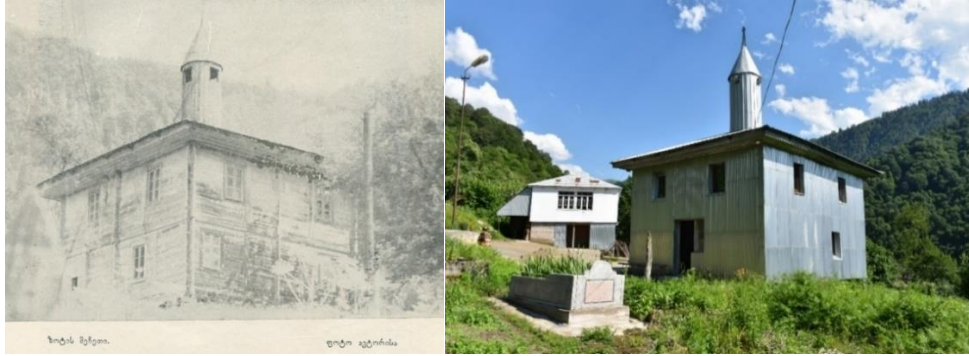
Plan ve Mimari Özellikleri

Cami, kuzey güney yönünde 7.42 x 8.45 m dış ölçüsünde dikdörtgen planlıdır. Kuzey yönündeki giriş mahalli ise, 1.8 m derinliktedir. Yapının planı; giriş mahalli, harim ve kadınlar mahfilinden oluşmaktadır. İlk inşasında varlığı tahmin edilen ahşap minarenin ise, Çarlık Rusya'sı döneminde yıktırılmış olabileceği düşünülmektedir (Çizim: 1).

Çizim 1: Zoti Camii'nin Planı

Cami, hafif eğimli arazide kurulmuştur. Eğimden kaynaklı kot farkını gidermek ve subasman oluşturmak amacıyla, yapının zeminine kısa ahşap dikmeler ve taş parçaları yerleştirilmiştir. Böylece, caminin araziye kurulumu sağlanarak toprak ile bağlantısı her cepheden kesilmiş ve olası çürümenin önüne geçilmiştir.

Görsel 4: Zoti Camii'nin 1986 (V. Gugushvili, 1969) ve 2021 Yılına Ait Fotoğrafları

Görsel 5: Zoti Camii'nin Mahfil Döşemesi (sola) ve Saçağından (sağ) Görünümü

Dış Cephe Düzeni

Cami; atlı üstlü ikişer pencere sırasıyla ile iki katlı, ahşap yığma duvarlı, geniş saçaklı ve dört omuz kırma çatılı dış cephe düzenine sahiptir. Yığma duvarlar, köşelerde kurtboğazı geçme tekniği ile birbirine kenetlendirilmiştir. Duvardaki enli tahtalar, cephe aralarındaki armoz direklerine³ çalma boğaz tekniği ile sabitlenmiştir. Dış cepheler, yapıya girişin verildiği kuzey cephe dışında birbiri ile aynıdır. Doğu ve batı cephede; mahfilde iki harim duvarında ise birer sıra, güneyde ise mahfil ve harim duvarında ikişer pencere mevcuttur (Görsel: 4,5). Kuzey cephede, üstte mahfil ve altta giriş mahalli yer almaktadır. Mahfilde, aynı hizada iki dikdörtgen pencere mevcuttur. Yapıyı dört cepheden, üst seviyede dışa hafif meyilli özgün geniş saçaklar sarmaktadır. 1969 yılında çekilen eski fotoğrafta, dış cephelerin ahşap yığmalı ve özgün dokusunu koruduğu görülmektedir. Ancak, günümüzde dış cepheler yoğun yağışlar sebebiyle ahşabın korunması için çinko sacla kaplanmıştır. Caminin harim mekânına, kuzey cephede giriş mahalli ortasındaki muhdes kapı ile ulaşılmaktadır. Kapının, özgünde ise iki kanatlı olduğu düşünülmektedir.

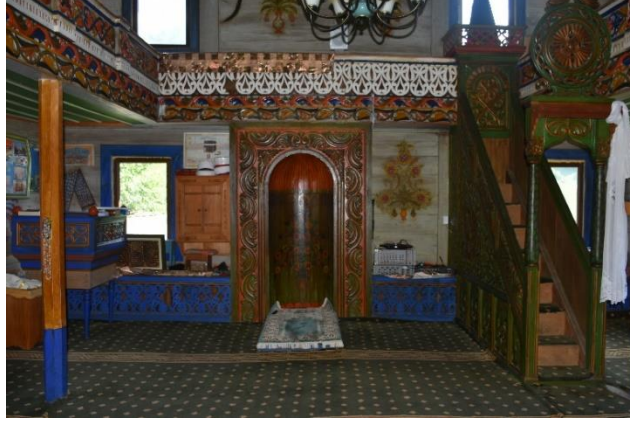
Harim Mekânı

Caminin harim mekânı, içten içe 6.40 x 7.20 m ölçüsünde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Harimde; mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve kadınlar mahfili gibi asli elemanlar mevcuttur (Görsel: 6).

---

3 Yığmalı cami ve sivil mimaride, mekân genişliğini arttırmak için araya yerleştirilen bu direğe armoz direği ya da ortasında kalması halinde orta direk denilmektedir. Bu direklerin iki yanı oluklu veya kanallı olup, tahtaların uçları armoz direklerinin iki yanına sabitlendirilmektedir.

Görsel 6: Zoti Camii Harim Mekânından Görünüm

Mihrap

Mihrap, kible duvarı ortasında ve harim kapısı eksenindedir. Ters “U” biçimli bir çerçeve ile kuşatılan mihrap nişi, yarım daire planlıdır. Niş, üstte yarım kubbe kavsara ile sonlanmaktadır (Görsel: 7).

Görsel 7: Zoti Camii Mihrabı

Minber

Minber, mihrabın hemen sağında ve kible duvarına bitişiktir. Minber; kapı, gövde ve köşk olmak üzere üç ana unsurdan ibarettir. Minberde; kaide, aynalık altı (süpürgelik), aynalık, köşk altı, korkuluk, giriş, köşk, köşk korkuluğu ve konik külah mevcuttur. Minber, çitalar ile belirlenen yalın kaide üzerindedir. Cepheler, doğu ve batı ekseninde aynı mimari kuruluşta. Süpürgelikler, yatay ekseninde yan yana beş sıra düşey dikdörtgen biçimli dekoratif panoya sahiptir. Bu panolardan köşk altına denk gelen birer pano, rahle sekisi ile bölünmüştür. Üç sıra halindeki pano ajurlu iken, kapı sövesine yakın birer pano ise yamuk ve kapalı formdadır. Yan aynalıklar, silmeli çitaların uç uca birleştirilmesi ile dik üçgen biçimindedir. Köşk altılar, aynalık hizasında alt alta üç sıra ajurlu dikdörtgen panoya ayrılmıştır. Korkuluklar her iki cephede, paralelkenar biçimde ve silmelerle üçer panoya bölünmüştür. Kapı, iki yanda silindirik gövdeli söve ve kaş kemer açıklığına sahiptir. Kapıda, kanat unsuru olmamak ile birlikte, üstte yekpare ajurlu tepelik ile sonlanmaktadır. Dikdörtgen prizması köşke, yedi basamaklı merdiven ile çıkılmaktadır. Köşk, kuzey pano kapalı iken, yan panoları mahfil korkuluğu ile kesilmiştir. Köşk, üstte “U” biçimli ajurlu korkuluk ve ortasında konik külah ile sonlanmaktadır (Görsel: 8).

Görsel 8: Zoti Camii Minberi Doğu ve Batı Cephesi

Vaaz Kürsüsü

Kürsü, harimin güneydoğu köşesine sabitlenmiştir. Seyyar tipte olup, dört ayaklı ve oturmalık (sedirlik) bölümüne sahiptir. Sedirlik, dört köşede topuzlar ve arada enine dikdörtgen panolarla çevrilidir. Kürsüye, özgünde doğudaki korkuluk panosundaki yarım daire açıklığa uzatılan seyyar bir merdiven veya kastana (sekiye) basılarak çıkmıştır (Görsel: 9).

Görsel 9: Zoti Camii, Vaaz Kürsüsü

Rahle Sekisi/Kastan

Kastan, caminin kible duvarında 0.30-0.40 cm yüksekliğinde, mihrap ile minberin iki yanında doğu ve batı eksenindedir. Kastanın üzeri, çıtalarla kaplı ve harime bakan cephesi ise ajur tekniğindedir (Görsel: 10).

Görsel 10: Kible Duvarında Uzanan Rahle Sekisi/Kastan

Kadınlar Mahfili

Camide, dikkat çeken uygulama olarak kadınlar mahfili, harim mekânını “U” şeklinde sarmaktadır. Mahfilin, kuzey kanadı 3, 97 m derinlikte, yan kanatlar 1.48 m dar ve eşit genişliktedir. Mahfil, harimde kuzeyde iki doğu ve batı yönde ikişerden toplam altı ahşap direk ile taşınmaktadır. Sekizgen gövdeli direkler, özgündür. Mahfile, harimin kuzeybatı köşesine bitişik sabit tipte merdiven ile çıkılmaktadır. Mahfilde, döşeme özgün olup harime bakan cepheleri kapalı düzende korkuluk ile düzenlenmiştir. Mahfilin, kuzey kanadın ortasında, harime yarım daire formda çıkma yapan köşk yer almaktadır. Köşk ve iki yanındaki korkuluk hattı, Barok dönemin etkisi ile kıvrımlar yapmaktadır. Köşkün, gerisinde ahşap sekisi mevcuttur (Görsel: 11).

Görsel 11: Zoti Camii, Kadınlar Mahfilinden Görünüm

Pencereler

Harim mekânı, cephe tanımlamasında belirtildiği üzere toplamda on iki pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır. Pencereler, özgün çerçeveleri dışında tümüyle yenilenmiştir. Eski fotoğrafında, pencerelerin çift kanatlı ve her kanadın altı kare cam bölmeli olduğu görülmektedir.

Üst Örtü

Harim mekânın üzeri, düz ahşap tavan ile örtülmüştür. Tavan, mahfil kanatları üzerinde düz tavan iken, harimin orta yerinde bağdadi kubbeye dönüşmektedir. Kubbe, çatı ile tavan arasında gizli tutulmuş olup, çatı dışına yansıtılmamıştır. Tavanı, mahfil katından yükselen altı özgün ahşap direk taşımaktadır. Özgün direkler, sekizgen gövdeli ve harim katı direkleri ile form bakımından aynıdır (Görsel: 12).

Görsel 12: Zoti Camii, Bağdadi Kubbesi ve Düz Ahşap Tavanı

Süsleme Özellikleri

Caminin, dış cepheleri sade iken, harim mekânı süsleme açısından oldukça zengin ve gösterişlidir. Süslemeler, İslam'ın tevhid anlayışında ve sonsuzluk prensibindedir. Ortaçağ Hristiyan Gürcü taş süsleme geleneği ile birlikte Geç devir Osmanlı (Barok ve Ampir) süsleme

anlayışı hâkimdir. Böylece, süslemeler Eklektik karakter yansıtmaktadır. Süsleme; harim mekânında; duvarlar, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, mahfil, köşk ve üst örtüde yoğunlaşmaktadır. Süslemeleri; geometrik, nesneli ve yoğun olarak stilize bitkisel motif ve kompozisyonlar içermektedir.

Bezemenin ağırlık kazandığı harim ve mahfil duvarları, kalem işi tekniğinde farklı süslemeler ile hareketlendirilmiştir. Duvarlarda, peşkir, kılıç tasvirlerinin yanı sıra stilize bitki kompozisyonları, yarı-natüralist Ayçiçek, limon ağaçları, çok sayıda vazodan çıkan çiçekler ve hayat ağacı tasvirleri mevcuttur. Tasvirler, birkaç örnek dışında duvarlara karşılıklı ve simetrik düzende yerleştirilmiştir. Harim duvarında 10, mahfilde de 14 kalem işi tasvir mevcuttur. 10 tasvirde 2'si peşkir 1'i limon ağacı ve geriye kalan 7 örnek ise vazodan çıkan ağaç tasviridir.

Mahfildeki 14 tasvirde; 1'i kılıç, 2'si çiçek çelengi, 2'si bitki kompozisyonu ve geriye kalan 9 örnek ise vazodan çıkan hayat ağacıdır. Peşkirler, benzer şablonda ve farklı süsleme detayları ile verilmiştir. Peşkirden biri harimin güneydoğu diğeri ise doğu duvara işlenmiştir. Hayat ağacı biçiminde kurgulu limon ağacı, harimin güneybatı duvarındadır. Limon ağacı, koyu yeşil dalları ucunda sarımsı meyveleri mevcuttur. Nesneli süsleme örneği kılıç tasviri ise, kible duvarının doğusundadır. Kılıç, siyah renk tonunda ve kabzası ucundan iki püskül sarmaktadır. Çiçekli vazo örneklerinde, birkaç tasvir dışında benzer şablon ve renk tonları hakimdir. Vazoları; kuplu/kulpsuz, kaideli/bitki kaideli olup, iki yana simetrik sarkan ince ve boru dallarının uçları ise; lale, karanfil, lotus, iri natüralist yapraklar, püskül, çark-ı felek ve basit çiçekler ile donatılmıştır (Görsel: 13, 14; Çizim: 3).

Görsel 13: Zoti Camii Mahfil ve Harim Duvarındaki Kalem işi Süslemeler

Görsel 14: Zoti Camii Mahfil ve Harim Duvarı Kalem işi Süslemeler Çizim 2: Süsleme Çizimi Detayı (Adıyaman, 2023)

Harim duvarını eteğinde, mavi ve sarı kalem işi boya ile basit geometrik desenli yarım daire geçme dizisi dolanmaktadır. Mahfilde, tavana yakın noktada ise, koyu mavi renkte üç ilmekli ve girlandlı püskül dizisi mevcuttur.

Mihrap, süsleme bakımından minbere kıyasla daha gösterişlidir. Çerçeveyi, yarım palmet dizileri dolgulamaktadır. Sağlı sollu dizilen bu palmetler, kemer köşeliğinde beş dilimli

palmetlerle birleşmektedir. Kavsara köşeliğinde, yivli stilize yaprak motifleri ve arasında sekiz dilimli yıldız motifi mevcuttur. Yıldızı, üç kenardan basit kurguda kıvrık dal ve yaprak formları sarmaktadır. Niş duvarına ise, kalem işi yarı-natüralist vazo tasviri işlenmiştir. Tasvirde, kaideli ve kulplu vazo ağzından açmamış laleler, penç ve basit çiçek motifleri sarmaktadır. Kompozisyonda; koyu yeşil, turuncu, sarı, hardal sarısı ve siyah renk tonları hakimdir. Kavsara eteğinde de, sekiz sıra ay-yıldız motifi ve kavsara yüzünde ise ışınsal çubuklar mevcuttur (Görsel: 15).

Görsel 15: Mihrabın Çerçeve Kavsara Köşeliği Süsleme Detayları

Minber, zengin ahşap süslemeleri ile yapıda en dikkat çeken elemandır. Minberin süpürgelik bölümleri, iki cephede de farklı süsleme kuruluşuna sahiptir. Doğu cephedeki, yatay ekseninde yan yana sıralı dört düşey dikdörtgen biçimli panolar ajur tekniğindedir. Ajurlu panoların içerisi, yarım daire kemerli niş formları ile düzenlenmiştir. Nişlerin alt köşe silmeleri kıvrık dala dönüşmektedir. Nişlerin merkezlerine, yürek formlarında içleri palmetlerle dolgulu sırt sırta “S”ler yerleştirilmiştir. “S”lerin iç kısımlarında beş yapraklı stilize palmetler, tepelik kısımları ise ışınsal formda istiridye motifleri ile sonlanmaktadır. Yamuk formdaki köşe pano içerisindedir ise, üç dilimli basit yaprak mevcuttur. Batı cephede süpürgeliğin üç sıra panosunda, kesme tekniği ile gülâbdan motifi mevcuttur. Diğer iki sıra pano ise boş bırakılmıştır (Görsel: 16).

Görsel 16: Minberin Doğu ve Batı Cephedeki Süpürgelik Bölümü Süsleme Detayları

Minberin silmeli çıtalarla çevrili dik üçgen aynalıkları, iki cephede de madalyonlu süsleme ile hareketlendirilmiştir. Bitkisel ve geometrik karakterli madalyonlarda, üçer sıra yivli çember/halka ve ona üç eksenden atlı üstlü geçme yapan akant motifleri mevcuttur. Akant dalları, batı cephede halka üzerinde bakışlı düzende yürek formları şeklindedir. Kıvrık akantların uçları ise, halka altında on üç dilimli iri palmetlere dönüşmektedir. Göbeklerin merkezine, doğu cephede gülbezek motifli iri kabara, batı cephede ise düz satırlı kabara dolgulanmıştır. Aynalık kenarlarını, doğuda yarım palmet motifli dolamadallar ve batıda ise “C”li dallar ve onların uçları arasında gelişen altışar yapraklı palmetler kuşatmaktadır. Aynalıklarda boş kalan alanlara, içleri bağlı ve iri yapraklı palmetlerle dolgulu soyut vazo formları yerleştirilmiştir. Korkuluklar, doğu cephede oyma-kabartmalı batıda ise kalem işi süslemelere sahiptir. Doğuda, beyzi formda stilize şemseler dışta kıvrımlı akant yaprakları ve iki uçlarında palmetlere sahiptir. Burada merkezlerinde, bakışlı “C”ler ve aralarına dolgulu sekiz dilimli gülbezekler mevcuttur. Batı yönde, boydan boya yarı-natüralist üslupta dolamadallar

uzanmaktadır. Dolamadal, koyu mavi kıvrıklal ve ona bağılı kirli beyaz renkte dallar ve hardal sarısı basit yapraklar ile verilmiştir (Görsel: 17).

Görsel 17: Minberin Doğu ve Batı Cephedeki Aynalıklarından Görünüm

Minberde, boydan boya üçer sıra düşey dikdörtgen biçimli köşk altı panoları, ajur ve kesme tekniğinde farklı süslemeler ile hareketlendirilmiştir. Köşk altı süslemeleri, her iki cephede de kurgudadır. Doğu cephedeki, en üst panoda üst üste istifli düzende aynalık kenarında görülen bezeme tekrar edilmiştir. İkinci orta pano, ajurlu vazodan çıkan yaprak ve palmet motifi, alt pano ise bakışimli "C" ve onun arasında gelişen altı dilimli palmetler ile dekore edilmiştir. Batı cephedeki köşk altında ise, en altta yarım daire kemerli niş, orta panoda şişkin dipli ve dar boyunlu gülâbdan veya vazo motifine yer verilmiştir. Üstte yer alan pano ise, kalem işi tekniğinde şemseyi andıran kartuş ile düzenlenmiştir. Kartuşun yarım daire dört köşesi, uçları çatallı ışınsal çubuklarla güneş kursu şeklindedir. Işınsal çubuklar, sarı renge boyalıdır. Kirli beyaz ve hasır örgü desenli kartuşun göbek merkezine gök kubbeyi andıran madalyon yerleştirilmiştir. Madalyon zemini hardal sarısı ve pembe renklerde, merkezdeki haç formu ise koyu maviye boyalıdır (Görsel: 18).

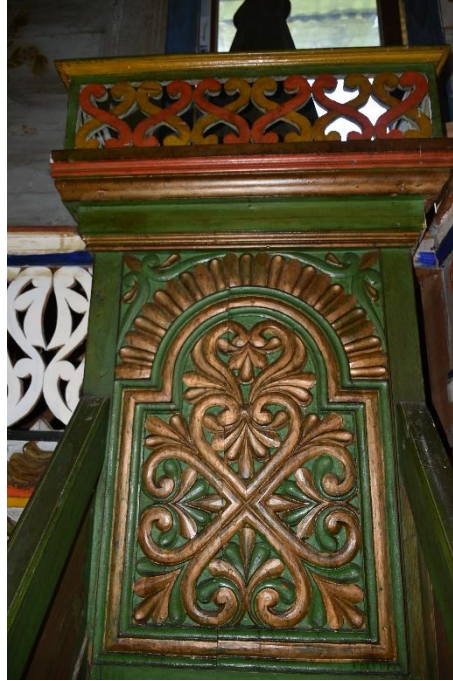
Görsel 18: Minberin Doğu ve Batı Cephesinde Köşk Altı Panolarından Detaylar

Minberin kapı sövesi başlıkları, stilize vazolar ile dekore edilmiştir. Vazo içlerinde, sekiz köşeli yıldız ve altı yapraklı basit çiçekler mevcuttur. Güney sövelerde, vazo ağızlarından soyut bitki dalları çıkmaktadır. Kapının kaş kemer alınlığına, hurma yaprağını andıran iri palmet motifi işlenmiştir. Kemerin güney yüzü, köşeler üstte beşer altta ise üçer dilimli çeyrek yapraklar, eksene ise üçlü gülbezek motifi yerleştirilmiştir (Görsel: 19).

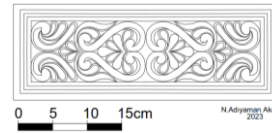
Görsel 19: Minberin Kapı Sövesi ve Kemerindeki Süsleme Detayları

Kapı tacı, farklı süsleme örnekleri ile karma üslupta ele alınmıştır. Ajurlu tepelik, madalyon şeklindedir. Madalyon, tabanda kıvrık dallar ve ortada kitabeliğe oturtulmuştur. Dıştan içe doğru, üç sıra halka ile daraltılmıştır. Dış halka arasında, iki şeritli örgü ve merkezdeki ufak halkaya ise yivli akant yaprakları geçme yapmaktadır. Merkezine üçlü inci tanesi yerleştirilmiştir. Üst ekseninde, dört dilimli sırt sırta yarım yaprak motifi ve onun taşıdığı hilal sonlanmaktadır. Dikdörtgen prizması köşkün kuzey panosunda, süpürgelikte görülen fakat daha iri tutulan yarım daire kemerli niş tekrarlanmıştır. Niş içerisine, dörtlü yürek formları ve bu yürekler arasına dolgulu stilize palmetler işlenmiştir. Niş kemeri üst kesimde ışın dizileri ile sonlanmaktadır. Köşkün ajurlu korkuluğu çapraz formda “S” dizileri ile düzenlenmiştir. Konik külâh, vazodan çıkan gülbezek ve onun taşıdığı ay-yıldız ile sonlanmaktadır (Görsel: 20).

Görsel 20: Minberin Kapı Tacı ve Köşk Köşk Bölümünden Süsleme Detayları

Vaaz Kürsüsü, korkuluğu dışında sadedir. Kürsünün pano içlerinde, bakışlımı sırt sırta stilize yüreği veya vazoyu andıran “S”li kıvrık dallar mevcuttur. Yüreklerin uçlarında stilize yedişer dilimli palmetler dolgulanmıştır. Boş kalan alanlar ise, yarım kıvrık yaprak motifleri ile doldurulmuştur. İşlemelere, sonradan koyu mavi, altın yaldız ve turuncu boya tatbik edilmiştir (Görsel: 21; Çizim: 3).

Görsel 21: Vaaz Kürsüsünün Korkuluk Panosunda Süsleme; Çizim 3: Kürsünün Korkuluk Süsleme Çizimi Detayı (N. Adıyaman Akar, 2023)

Kadınlar mahfili, süslemenin yoğun uygulandığı elemandır. Mahfilin iki sıra kiriş hatına sonsuzluk prensibinde dolamadal/kıvrık dal işlenmiştir. Korkuluk ve kiriş, ampir üslupta dış sırası ile ayrılmıştır. Korkulukta, “S” ler arasından çıkan palmetler ve beyzi formlar ve uçlarında iri gülbezek motifleri tekrarlanmıştır (Görsel: 22).

Görsel 22: Zoti Camii, Mahfil Kiriş ve Korkuluğunda Süsleme Detayı

Tavan ve kubbe yüzeylerinde, zengin kalem işi ve oyma-kabartma süslemeler mevcuttur. Tavanın ilk dış bordürünü; kıvrıkdal ve palmet motifi dolanmaktadır. Tavanın köşe noktalarına ajur yapıştırma tekniği ile eşkenar dörtgen dizileri çakılmıştır. Bağdadi kubbenin üçgenimsi köşelerine, minber aynasında uygulanan madalyon tekrarlanmıştır. Buradaki madalyonun içleri farklı olarak üçlü inci dizisi ile dolgulanmıştır. Kubbe eteği ise, silmeli kare panolara işlenen yivli basit çiçek motifleri ile süslenmiştir. Kubbede asıl hareketli nokta kubbenin iç yüzeyi olup, kalem işi süslemeler ile hareketlendirilmiştir. Kirli beyaz fon üzerine natüralist üslupta; çiçekli vazo, girlandlar, çelenkler içerisinde İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed ve dört halifenin adları (Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ali) ve püskül dizileri işlenmiştir (Görsel: 23).

Görsel 23: Zoti Camii Bağdadi Kubbesi Süslemeleri ve Çizim 4: Süsleme Detayı Çizimi (N. Adıyaman Akar, 2023)

Kubbenin üst eteğinde, beş dilimli yapraklara bağlı püsküllü girland/perde dizisi dolanmaktadır. Girlandların arasına, ortası çiçekli yaprak çelenkleri yerleştirilmiştir. Kubbede geniş tutulan kenar boşluklara ise, dönüşümlü olarak çiçekli vazo tasvirleri ve çiçek ve yapraklı dairesel çelenkler içerisinde Hz. Muhammed'in ve dört halifenin adı zikredilmiştir. Yazılar, siyah mürekkep ile dıştan daireler ile kuşatılmış ve Arapça harflerle sülüs hatlarla bezenmiştir. Diğerlerinden farklı olarak, Hz. Muhammed'in adı müsenna olarak yazılmıştır. Madalyonlar ise, girlandların kavisli aralıklarında Peygamber ve halife adlarını tanımlayan "Bu" بـ şeklinde Osmanlıca yazı ile düzenlenmiştir. Kubbenin tepe noktası, dışta sekiz kollu girland içte ise sekiz kola sahip ışınal formda güneş kursu ile belirlenmiştir. Tepe nokta bulunan işlemeli göbekte, oyma tekniğinde bitkisel süsleme mevcuttur. Göbek, dışta kıvrıkdalların sarmaladığı sekiz gülbezek ve içte üçer dilimli dört sıra stilize palmetin tekrarlanması ile kurguludur.

Üst örtüde işlemenin bulunduğu diğer nokta ise, mahfilin kuzey kanadı üzerinde yer alan tavan göbeğidir. Göbek, dıştan içe doğru dikdörtgen panolara ayrılmıştır. Panoların dört köşesine ajur yapıştırma şeklinde eşkenar dörtgen dizileri monte edilmiştir. Eşkenarların içlerine, ikişer damla motifleri işlenmiştir. Tavan göbeği, kenarlarda uçları "S" biçimli bitki dalları ve merkezinde halka içerisinde gülbezek ile vurgulanmıştır. Oymalarda; turuncu, koyu mavi ve hardal sarısı, kalem işilerde ise; koyu yeşil, turuncu, koyu kavi ve siyah renkler hâkimdir (Görsel: 24).

Görsel 24: Zoti Camii'nin Tavan Göbeği Süsleme Detayları

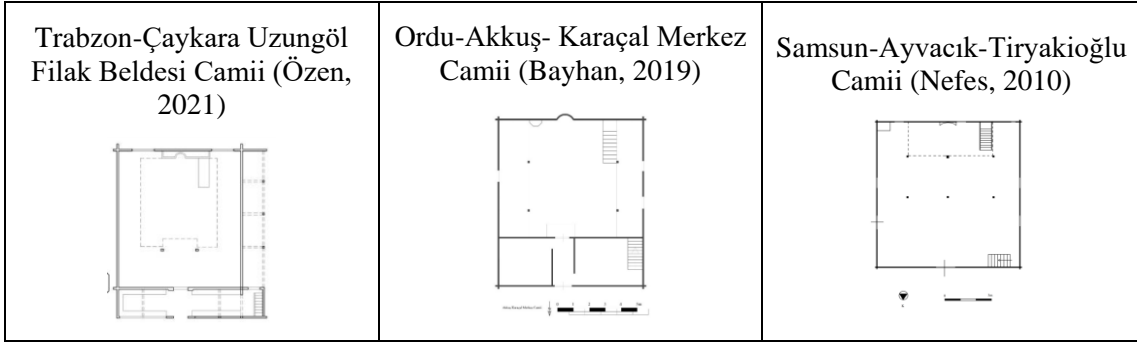
Malzeme ve Teknik

Zoti Camii ahşap çandı tekniğinde inşa edilmiştir. Camide, meşe ağacından tahta ve kirişler kullanılmıştır. Ahşap yığmalı duvarlar, köşelerde kurtboğazı geçme tekniği ile birbirine bağlanmıştır. Yığmalı cephelerde, tahtaların uçları iki kanallı armoz direklerine çalma boğaz tekniği ile sabitlendirilmiştir. Çam ağacı; saçak, mahfil, mihrap ve minberin aksamalarında görülmektedir. Caminin, mimari elemanlarında ince metal çivilerle çakma tekniği uygulanmıştır. Geçme tekniği; mahfil, merdiven ve minberin ahşap aksamalarında izlenmektedir. Süslemeler, yerli ağaç türlerinden ihlamur ve yer yer çam ağacı üzerine işlenmiştir. Süslemelerde; oyma-kabartma, ajur yapııştırma, ajur (kafes), kesme (dekupe) ve kalem işi teknikleri tespit edilmiştir. Bu tekniklerden; yoğun olarak oyma-kabartma ve kalem işi tekniği uygulanmıştır. Bu teknikler dışında, oyma-kabartma süslemeler üzerine hareketlilik ve görsellik katmak amacıyla boyalar tatbik edilmiştir.

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Karadeniz Bölgesi'nin kırsal camilerinde, harim mekânlarının formunda, arazinin durumu ve seçilen malzemeye belirleyici olmaktadır. Camiler, yaygın olarak basit plan şemasına sahip olup, kare ya da dikdörtgen şeklindedir (Aytekin, 1999, s. 307; Özen, 2021, s.4; Kazaz, 2016, s.622; Gökler, 2022, s.1525-1530; Bayhan, 2019; s.28). İncelenen Zoti Camii'nde kareye yakın dikdörtgen planlı olup, yaklaşık 62,53 m²'lik plan boyutuyla mahalle mescidi ölçeğindedir. Benzer plan tipi, Gürcistan'ın Acara kırsalı ile Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki çandı camilerde sıklıkla uygulanmıştır. Acara-Keda-Aho Camii (1818), Hulo-Danisparauli Camii (1919), Şuahevi-Purtio Camii (19. yy) (Kaya, 2022, s.685), Artvin-Borçka Muratlı Merkez Camii (1846) (Aytekin, 1999, s.163), Samsun-Salıpazarı Gökçeli Camii (Çatak Ahmet Ağa) Camii (19.yy), Ordu-Akkuş-Karaçal Camii (Bayhan, 2019), Samsun-Kavak-Bekdemir Camii (1877) (Bayraktar, 2016; Nefes, 2012), ve Samsun-Asarcık Koşaca Köyü Camii (19. yy) (Bayraktar, 2016, 204, s.134) kareye yakın plana sahiptir (Plan: 2)

Acara-Hulo-Danisparauli Camii (Kaya, 2022)	Rize-Ormancık Köyü Camii (Gökler,2022)	Artvin-Şavşat-Erikli Köyü Camii (N.Aytekin,2022)

Plan 2: Benzer Cami Plan Örnekleri

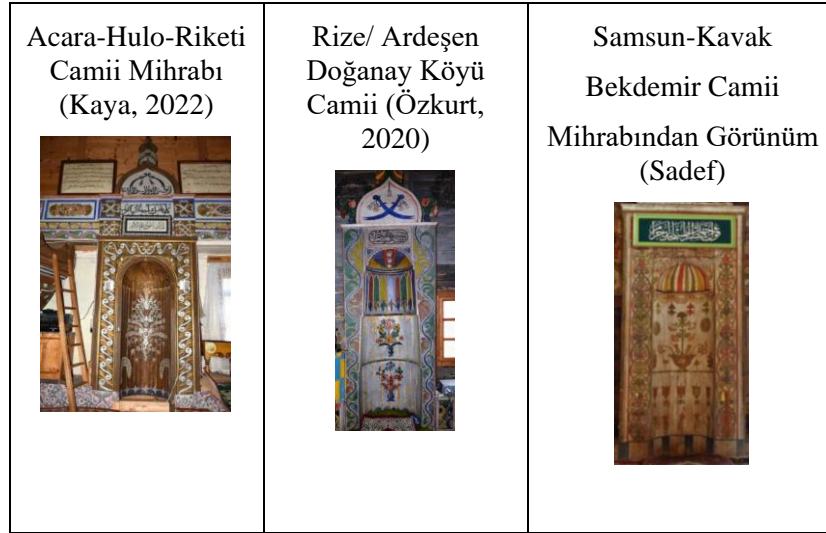
Zoti Camii'nde iki katlı cephe düzeni hakimdir. Yapıda, harimi saran "U" biçimli mahfil şeması, ahşap yığmalı dış cepheye iki katlı görünüm kazandırmıştır. Karadeniz kırsalında, I. Grup erken tarihli çantı camilerde (Selçuklu ve Erken Osmanlı) tek katlı, 18 ile 20. yy tarih aralığındaki Karadeniz ve Acara'nın Osmanlı dönemi çantı camilerinde iki katlı cephe düzeni uygulanmıştır (Görsel: 25). Bu cephe düzeninde, topoğrafik şartlar ve kadınlar mahfilinin harim mekânında çözümlenmesi belirleyici olmuştur. Acara'daki camilerin tamamına yakınında, iki katlı cephe düzeni hâkimdir. Kobuleti-Kvirike Camii (18.yy yarısı) (Kaya, 2022, s.793), Rize-Ardeşen Doğanay Köyü Camii (20.yy) (Gökler, 2022, s.1536), Artvin-Borçka-Fındıklı Köyü Camii (19.yy) (Aytekin,1999, Res.106), Trabzon-Filak Köyü Camii (19.yy), Giresun-Çaldağ-Tahtalı Camii (1807-1808) (Nefes, 2009, s.187-209), Samsun- Paşayazı Camii (19. yy) (Nefes, 2020, s. 385-397) iki katlı cephe düzenine sahip çok sayıda yapıdan birkaçıdır (Furtuna ve Binan, 2021, s.18).

Görsel 25: Gürcistan ve Karadeniz Bölgesi Çantı Camilerinde Cephe Düzenleri

Zoti Camii, geniş saçaklı ve dört omuz kırma çatılıdır. Yapının saçakları, yığmalı duvarların yağmurdan korunması amacıyla geniş tutulmuştur. Saçaklar, düz çıta kaplama tekniği ile basit işçiliktedir. Karadeniz ve Acara Bölgesi'nde bol yağışlı iklim nedeniyle, geleneksel mimaride dört omuz kırma çatılar tercih edilmiştir (Başkan, 2008: s.41-90).

Zoti Camii'nin mihrabı, dikdörtgen çerçeveli, yarım silindirik niş ve yarım kubbe biçiminde yalın kavsaradan ibarettir. Mihrap, üslup ve işçilik yönüyle; Acara-Keda İlçesi; Tshmorisi Camii (Kaya, 2022, s.871), Şuahevi İlçesi; Nigazeuli Camii, Hulo İlçesi; Danisparauli Camii (20.yy başları), Begleti Camii (19.yy yarısı) ve Gorcomi Camii (1905) mihrapları birebir benzeşmektedir. Bu yapılar dışında; Artvin, Rize, Trabzon, Ordu, Giresun ve Samsun yöresi camilerinde de benzer mihraplar görülmektedir. Rize-Ardeşen-Doğanay Köyü Camii (1829) ve Samsun-Kavak-Bekdemir Camii (19.yy) mihrapları benzer örneklerden sadece birkaçıdır (Görsel: 26).

Görsel 26: Mihrap Örnekleri

Zoti Camii minberi, tipolojik, işçilik ve süsleme yönüyle Karadeniz kırsalındaki camilerin minber üslubunu yansıtmaktadır (Taşkan, 2016). Acara-Hulo-Gorcomi Camii (Kaya, 2022), Rize- Balıkçılar Köyü Camii (1897) (Gökler, 2022, s.179), Artvin-Arhavi-Dikyamaç Camii (Sol); Trabzon-Saraçlı Köyü Camii (Taşkan, 2016) ve Samsun-Kavak-Bekdemir Camii (1877) (Can, 2007) minberleri Zoti Camii minberi ile benzeşmektedir (Görsel:21). Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii (Gökler, 2022) ve Ardahan-Posof Gönülaçan Camii'nde de (1907) (Aktemur, 2018) ve Kafkas muhacirlerinin inşa ettiği Kocaeli-Karamürsel-Pazarköy Camii'nde de (19.yy) (Tanık, 2021) benzer minber üslubu uygulanmıştır (Görsel: 27).

<p>Samsun-Bekdemir Camii(https://www.sanatinyolculugu.com)</p> 	<p>Ardahan-Posof-Sarıdarı (Tepesümde) Camii (Aktemur, 2018)</p> 	<p>Erzurum-İlica Aşağı Canören Köyü Camii (Gökler, 2022)</p> 	<p>Kocaeli-Karamürsel-Pazarköyü Camii (Tanık, 2021)</p>
---	---	---	---

Görsel 27: Minber Örnekleri

Zoti Camii'nin taht görünümlü vaaz kürsüsü, Acara ve Karadeniz kırsalında daha geç süreçte inşa edilen ayaklı ve sedirlikli kürsü tipindedir. Basit işçiliği ile taht ve çeyrek formdaki kürsülerden ayrılmaktadır.

Zoti Camii'nde, harimi üç yönden saran "U" biçimli kadınlar mahfili mevcuttur. Karadeniz kırsalında da kadınlar mahfili, genellikle "U" veya kuzeyde Doğu ve batı yönlü uygulanmıştır. Camilerde, harimin cemaate yetmeme durumu ve bayanlara uygun ibadet mekânı kazanma düşüncesi ile uygulandığı anlaşılmaktadır. Mahfillerin, kuzey kanadında genellikle köşkler bulunmaktadır. Bu köşkler, erken tarihli camilerde klasik üslupta iken, Batılılaşma döneminin mimariye etkileri ile yarım daireye dönüşmüştür. Batum-Orta Camii (1886) (Aytekin, 2007, s.155-176), Acara-Şuahevi-Dgvani Camii, Acara-Hulo Danisparauli Camii (20.yy başları) (Kaya, 2022, s.978), Hulo-Agara Camii (Kaya, 2022, s.975), Hulo-Begleti Camii (Kaya, 2022, s.893), Doğu Karadeniz'de; Artvin-Hopa Camii (Aytekin, 1999, s.179-170), Artvin-Şavşat-Savaş Köyü Camii (20.yy başları) (N. Aytekin, 2022), Rize-Fındıklı-Çağlayan Köyü Büyük Camii (1908) (Gökler, 2022, s.778), Trabzon-Gürpınar Beldesi Hacı Bayram Mahalle Camii (1886) (Karadeniz, 2017, s.214.), Gümüşhane-Şiran-Seydibaba Köyü Camii (18.yy sonu) (Özkan, 2011, s.76), Ahıska-Vale Köyü Camii (1899) (Gümüş ve Ferrari, 2019: s.452), Ahıska-Sakuneti Camii (1927/28), Persa Köyü Camii (19-20.yy) (Gümüş-Ferrari, s.450) ve Ahıska-Zikilia Köyü Camii'nde (1900) benzer köşk formları mevcuttur (Gümüş-Ferrari, 2019, s.450, 465) (Görsel: 28).

<p>Acara-Hulo-Danisparauli Camii (Kaya, 2022)</p> 	<p>Artvin-Borçka-Camili Camii (Aytekin, 2014)</p> 	<p>Rize-Fındıklı-Çağlayan Köyü Büyük Camii (Gökler,2022)</p> 	<p>Trabzon-Of-Hacı Bayram Mahallesi Camii (Karadeniz, 2017)</p>
---	---	---	--

Batum-Orta Camii (Kaya, 2019)	Artvin-Şavşat-Savaş Köyü Camii (Aytekin, 2009)	Gümüşhane-Şiran-Seydibaba Köyü Camii (Özkan, 2011)	Ahıska- Sakuneti Köyü Camii (V. Shioshvili)
			

Görsel 28:Kadınlar Mahfili ve Köşk Örnekleri

Zoti Camii'nin kible duvarında zeminden 30-40 cm yükseltelen ahşap seki yer almaktadır. Karadeniz Bölgesi camileri ile özdeşleşen bu mimari öge; rahle sekisi, kastan veya imamdivanı olarak nitelendirilmektedir (Gökler, 2022, s. 2021). Bu dekoratif dolap nişleri genellikle, Kur'an-ı Kerim rahleleri ve çeşitli malzemelerin üzerine konulması için yapıldığı anlaşılmaktadır. Acara-Keda-Zundaga Camii (19. yy) (Kaya, 2022), Artvin-Borçka-Camili Camii (19.yy) (Aytekin, 1999), Trabzon-Of-Bölümlü Belde Fatih Kaban Mescidi (1868) (Karadeniz, 2017, s.238), Ordu-Ünye-Eskiköy Camii (Bayhan, 2019), Ordu-Fatsa-Kösebucağı Camii (19-20. yy) (Bayhan, 2019), Ardahan-Posof-Türkgözü (Badele) Camii (Aktemur, 2018) ve Samsun-Kavak-Bekdemir Camii'nin (19. yy sonları) kible duvarında kastanlar mevcuttur (Görsel: 29).

Acara-Keda-Zundaga Camii (Kaya, 2022)	Artvin-Borçka-Camili Camii (Aytekin, 2005)	Trabzon-Of-Bölümlü Fatih Kaban Mescidi (Karadeniz, 2017)
		
Ordu-Ünye-Eskiköy Camii (Bayhan, 2019)	Ardahan-Posof-Türkgözü (Badele) Camii (Aktemur, 2018)	Samsun-Kavak-Bekdemir Camii(https://www.gezelim.com)
		

Görsel 29: Rahle sekisi/kastan örnekleri

Zoti Camii'ndeki bağdadi kubbenin, Osmanlı mimarisindeki ilk kullanımına 16. yüzyıl yarısı Mimar Sinan'ın sakıflı camilerinde rastlanılmaktadır. Arşiv kayıtlarında bu kubbeler "çarpuşta kubbe" olarak adlandırılmıştır. Mimar Sinan Dönemi eseri; Çavuşbaşı Mahmut Ağa Camii (1538), Gazi İskender Paşa Camii (1559) ve Takkeci İbrahim Ağa Camii'nde (16. yy yarısı) bağdadi kubbeler uygulanmıştır (Kuran, 1986, 34; Gürbıyık, 2016, 147-163). Başkent İstanbul'da (Alkan, 2019) ve Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki Osmanlı geç dönem (19. yy) camilerinde bağdadi kubbe kullanımında artış olmuştur. Dini mimari dışında geleneksel evlerde de bağdadi kubbeler yapılmıştır. Manisa-Kırkağaç Çiftehanlar Camii (1845) ve İzmir-Kemalpaşa Yukarı Kızılca Köyü Halil Ali Ağa Camii'nde (1893) bağdadi kubbe mevcuttur (Gürbıyık, 2016, s.153).

Bağdadi kubbeler, ahşabın kolay erişebilirliği ve maharetli usta varlığı nedeniyle Karadeniz mimarisinde kimlik bulmuştur. Rize (Gökler, 2022, s.1570), Artvin (Aytekin, 1999), Trabzon (Karadeniz, 2018), Giresun (Şahin, 2013), Ordu (Bayhan, 2019; Seyfi, 2017), Samsun (Bayraktar, 2016; Nefes, 2012-2020) ve Marmara Bölgesi Osmanlı dönemi camilerinde de bağdadi kubbeler mevcuttur. Acara ve Ahıska'daki camilerde bağdadi kubbe kullanımı yoğun şekilde görülmektedir (Gümüş-Ferrari, 2019; Kaya, 2022, s.533). Yapılarda kubbeler, camilerde sembolik olup, çatı ile tavan arasında gizlenmiş çatı dışına yansıtılmamıştır. Acara- Batum-Orta Camii (1886), Acara-Şuhaevi-Purtio Camii (Kaya, 2022, s.), Ahıska-Zikilia Camii'nde (Gümüş-Ferrari, 2019) bağdadi kubbe mevcuttur. Artvin/Dikyamaç Cami (1894), Artvin/Çoraklı Cami (1909), Artvin/Hopa Camii, (20. yüzyıl başı) (Aytekin, 1999, s.159-179), Rize-Ardeşen-Doğanay Camii (1799) (Gökler, 2022, s.215), Trabzon-Beşikdüzü-Dolanlı Camii, Ordu-Ambargürgen Camii (Bayhan, 2009, s.55-84; Bayhan, 2019, s.278) ve Giresun-Bulancak-Şemsettin Camii (1896) (Şahin, 2013) bağdadi kubbeler mevcuttur. Ayrıca, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1877-1878) sonra Batum ve çevresinden Karadeniz'e, Marmara ve çevresine göç eden 4, Batum muhacirlerinin inşa ettiği camilerde de bağdadi kubbeler mevcuttur. Kocaeli-Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii (19.yy) ve Hereke-Humayun Camii'nde (19. yy yarısı) bağdadi kubbeler görülmektedir (Tanık, 2021, s.169-193; Tanık, 2020, s.235-255) (Görsel: 30).

<p>Acara-Şuhaevi-Purtio Cami Bağdadi Kubbesi (Kaya, 2022)</p> 	<p>Ahıska-Zikilia Camii (Gümüş- Ferrari, 2019)</p> 	<p>Rize-Ardeşen-Doğanay Köyü Camii (Doğanay- Özkurt, 2021)</p>
<p>Artvin-Borçka Camili Camii Bağdadi Kubbesi (Aytekin, 2009)</p> 	<p>Ordu-Ambargürgen Köyü Merkez (Bayhan, 2017) Camii</p> 	<p>Kocaeli-Karamürsel- Osmaniye Köyü Camii (Tanık, 2019)</p>

Görsel 30: Bağdadi Kubbe Örnekleri

Zoti Camii, ahşap süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Süslemeler, özgün niteliğini günümüzde de korumaktadır. Süslemelerde, Osmanlı Başkenti İstanbul ve taşralarında görülen Barok (19.-20.yy) ve Ampir (20.yy) sanat üslubunun (İnci, 1985, s.223) yanı sıra yöre ve çevresinde Orta Çağ Hıristiyan Gürcü dini mimarisi taş süsleme geleneğinin üslup etkileri

4 Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrasında, Acara ve çevresinden Anadolu'nun farklı yerlerine göç eden Batum Muhacirleri, gittikleri bölgelerde bağdadi kubbeli veya düz ahşap tavanlı çandı camiler inşa etmiştir.

görülmektedir (Korkut, 2018; Canöz, 2019; Çelebi, 2019). Bu etkilerden kaynaklı olarak, Zoti Camii süslemeleri Eklektik karakter yansıtmaktadır.

Bitkisel süsleme, camide en yoğun uygulanan bezeme çeşididir. Bitkisel motifler; dolama dallar, “S”, “C” kıvrımlı dallar, palmet, lale ve basit yaprak formlarından ibarettir. Bunlar arasından Palmet; Antik Yunan, Roma, Mısır, Bizans ve Türk-İslam sanatında çok zengin çeşitlemeleri olan motiftir. Palmet, Zoti Camii’nde çeşitlemeleri ile kullanılmıştır. Palmetler, genellikle çok dilimli ve iri formlarda “S”li ve kıvrık dallar arasındadır. Selçuklu sanatında soyut ve daha zarif işçilik gösteren palmetler, (Mülayim,1993, s.199-201), Orta Çağ Hıristiyan Gürcü sanatında da yoğun kullanım alanı bulmuştur. Ancak, bu dönemin palmetleri daha iri ve çeşitlemelerle kullanılmıştır. Bu açıdan, Zoti Camii’ndeki palmetler Selçuklu, form ve üslup yönüyle daha çok Orta Çağ Gürcü dini mimarisindeki palmetlerle birebir uyumludur (Görsel: 31). Palmet çeşitlemeleri; Acara, Ahıska ve Doğu Karadeniz kırsalı camilerindeki örneklerle benzeşmektedir. Erzurum-İşhan Manastırı Kilisesi (9.yy) (Korkut, 2019, s.185) ve Gürcistan’da Şida Kartli Bölgesi-Kvatakhevi Manastırı (12-13. yy) ve Gürcistan-Şida Kartli-Yüksek Işıklı Kilise (12. yy) cephelerinde aynı palmet tipleri mevcuttur. Ayrıca, Zoti Camii’nin minber kapısındaki palmet, Ardahan-Çıldır- Gölbelen Kilisesi’nde de (10.yy) görülmektedir (Yazar, 2018, s.333)

<p>Acara-Hulo-Danisparauli Camii Minber Köşkü veTavan Göbeği (Kaya, 2022)</p> 	<p>Erzurum-Çifte Minareli medrese Taçkapısı (M.Ayduran)</p> 	<p>Erzurum-Çamlıyamaç-Öşki Kilisesi-Korkut, 2019)</p>
<p>Ardahan-Çıldır- Gölbelen Kilisesi (Yazar, 2018)</p> 	<p>Gürcistan-Şida Kartli-Yüksek Işıklı Kilise (G. Bagradze Arşivi)</p> 	

Görsel 31: Benzer Palmet Örnekleri

“S” biçimli dolama dallar, Zoti Camii’nin mahfil girişlerinde mevcuttur. Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde yoğun karşılaşılan dolama dallar yöre ve çevresindeki camilerde yerel üslupta yorumlanmıştır. Acara-Şuahevi -Nigazeuli Camii (19.yy), Acara-Hulo-Riketi Camii (19. yy yarısı) ve Acara-Hulo-Gorcomi Camii’nin (20. yy başı) mahfil cephesi (Kaya, 2022, s.554; Seçkin, 2018, s.463-478), Rize-Pazar-Ortayol Köyü Camii (Gökler, 2022, s.1337), duvarında, Trabzon-Araklı-Kalecik Mahallesi Camii mihrabında (1910), Samsun-Kavak-Bekdemir Camii’nin (19. yy) mahfil girişlerinde ve Orta Çağ’da (Önal, 2021, s.194) Artvin-Yusufeli-Altıparmak Kilisesi’nin (961-973) kemer alınlığında (Korkut, 2018) rastlanılmaktadır (Görsel: 32).

<p>Acara-Hulo-Riketi Camii Mahfili (Kaya, 2022)</p> 	<p>Rize-Pazar-Ortayol Köyü Camii (Gökler, 2022)</p> 	<p>Trabzon-Araklı-Turnalı Köyü Camii Minberi (Taşkan, 2016)</p>
<p>Artvin-Yusufeli-Altıparmak (Parhal) Manastırı Kilisesi (Korkut, 2018)</p> 	<p>Samsun-Bekdemir Camii Mahfil Kirişi https://www.sanatinjolculugu.com/</p> 	

Görsel 32: Kıvrık dallar/Dolamadal Örnekleri

<p>Acara-Hulo-Begleti Camii (Kaya, 2022)</p> 	<p>Rize-Çayeli-Küçüktaşhane Camii (Gökler, 2022)</p>
<p>Trabzon-Of- Saraçlı Köyü Yukarı Mahalle Camii Minberi (Taşkan, 2016)</p> 	<p>Gürcistan-Şida Kartli-Yüksek Işıklı Kilisesi Cephesi (G. Magradze Arşivi)</p>

Görsel 33: Palmetli “S”li Bitkisel Düzenleme Örnekleri

Zoti Camii'nde, araları palmetlerle dolgulı sırt sırta “S”li bitkisel kompozisyon mevcuttur. Bu düzenleme; Antik Mısır, Yunan, Roma ve Bizans ve Selçuklu taş işçiliğine ve oradan Osmanlı sanatına yansıdığı görülmektedir. Tao-Klarjeti ve Gürcistan'daki çok sayıda görülen “S”ler arasında palmetler, Osmanlı cami süslemelerinde de geleneğe bağlı olarak kullanılmış ve mahalli üslup kazanmıştır. Acara-Hulo-Begleti Camii'nin (19.yy) tavan göbeğinde (Kaya, 2022, s.893), Rize-Çayeli Küçüktaşhane Camii vaaz kürsüsü kaidesinde (1891) (Gökler, 2022, s.609). Gürcistan-Şida Kartli-Yüksek Kilise (12.yy) ve Erzurum-İşhan Kilisesi'nin (9. yy) (Korkut, 2018, s. 460) cephelerinde rastlanılmaktadır (Görsel: 33).

Yüreği andıran bitkisel düzenleme; Zoti Camii'nin minber ve kubbe köşelerinde rastlanılmaktadır. Palmetlerle dolgulu yürek formlarına; aynı etkileşim sahasında bulunan Acara-Hulo-Danisparauli Camii'nin kapısında (Kaya, 2022), Artvin-Borçka-İremit Köyü Camii Mahfili (1851), Trabzon-Arsin-Güneyce Köyü Camii (Özen, 2021) ve Ardahan-Posof-Gönülaçan Camii (1907) tavan göbeğinde de (Aktemur, 2018) mevcuttur (Görsel: 34).

<p>Acara-Hulo-Danisparauli Camii Kapısı (Kaya, 2022)</p> 	<p>Artvin- Borçka-İremit Köyü Camii Mahfili 1851 (Özbulut, 2019)</p>
<p>Trabzon-Arsin-Güneyce Köyü Camii (Özen,2021)</p> 	<p>Ardahan-Posof-Gönülçalan Camii (Aktemur, 2018)</p>

Görsel 34: Yürek Biçimli Bitkisel Düzenleme

İncelenen camide, stilize yarım yaprak motifleri görülmektedir. Minberde, bordür halinde yivli yarım yaprak motifi dizileri mevcuttur. Aynı üsluptaki yaprak formu; Acara, Karadeniz ve Ahıska camilerinde sevilerek uygulanmıştır. Artvin-Camili Camii'nin (19. yy yarısı) mahfilinde, erken kullanımları ise Erzurum-Uzundere-Öşki Kilisesi (973) sütun gövdesi ve başlığında görülmektedir (Yazar, 2018, s. 303-397; 315, 333, 336; Korkut, 2019, s.769-790).

Zoti Camii minber aynaları ile bağdadi kubbe köşelerinde, daire ve ona geçmelerle bağlı akant benzeri yaprak motifleri ile kurgulu hem geometrik hem de bitkisel karakterli madalyonlar mevcuttur. Madalyona; Acara ile birlikte, Ahıska ve Karadeniz Bölgesi'nde yoğun olmak üzere etkileşim sahasından Ardahan, Erzurum, Bayburt ve Gümüşhane cami süslemelerinde de karşılaşılmaktadır. Madalyonun, Osmanlı dönemi cami süslemelerinde Karadeniz üslubu ile mahalli karakter yansıttığı anlaşılmaktadır. Rize-Hemşin-Nurluca Camii (1898) (Gökler, 2022, s. 876), Artvin-Camili (Macahel) Camii minberi (Aytekin, 1999,Res.105), Artvin-Düzköy Camii (1850) (Çakıroğlu-Taşdemir-Çakıroğlu, 2023, s.234, s.236), Trabzon-Araklı- Kayacık Camii (1768) (Taşkan, 2016, s.747), Ardahan-Gönülaçan (Şuvaskal) Camii (1909) (Aktemur, 2018), Ahıska-Zikilia Camii (1897-1907) (Gümüş ve Ferrari 2019, s.469), Ahıska-Vale Köyü Camii'nin (19. yy yarısı) (Kaya, 2022,s.88) minberinde, Ahıska-Hevaşen Camii (Gümüş-Ferrari, s.2019) kubbesinde, Kocaeli-Karamürsel-Pazarköyü Camii'nin (19. yy) taş minberinde (Tanık, 2021, s.863) benzer madalyon görülmektedir (Görsel: 35).

Zoti Camii minberinin süpürgelik kısmında, mihrap nişini andıran yarım daire kemerli dekoratif ajurlu panolar mevcuttur. Acara ile birlikte Karadeniz Bölgesi'nin cami

Hulo İlçesi, Gorcomi Camii, minberi (Kaya, 2022)	Rize-Güneysu-Çamlıca İlca Camii Minberi (Özkurt, 2018)	Artvin-Borçka Camili Camii Minberi (Aytekin, 2005)
		
Trabzon-Araklı -Kayacık Camii (Taşkan, 2016)	Ardahan/Gönülaçan Camii (Aktemur)	Ahıska- Hevaşen Köyü Camii (Gümüş-Ferrari, 2019)
		
Kocaeli-Karamürsel-Pazarköyü Camii (Tanık, 2021)	Görsel 35: Madalyon Formları	
		

süslemelerinde yaygın görülen niş formları yerel üslup yansıtmaktadır. Artvin-Şavşat Savaş Köyü Camii, Artvin-Borçka Düzköy Camii (1850), (Aytekin, 1999, s.176), Rize-Pazar-Ortayol Köyü Camii (1896) (Gökler, 2022, s.1354), Trabzon-Of Saraçlı Köyü Camii (1904) minberlerinde (Taşkan, 2016, s.638. Karadeniz, 2017, s.227) ve Samsun-Bekdemir Camii (1873) (Can, 2007, s.509-527) kapısında, Ardahan-Posof-Gönülaçan Camii (1909) (Aktemur, 2018) minberinde, Gümüşhane-Sarıçiçek Köyü Köy odası (1873) (Gündoğdu, 1988, s.24-30) duvarında ve Amasya-Taşova Yukarı Baraklı Camii (1870-1871) (Korkmaz, 2019, s.404) benzer nişler görülmektedir (Görsel: 36).

<p>Şuhaevi-Purtio Köyü Camii (Kaya, 2022)</p> 	<p>Artvin-Şavşat Savaş Köyü Camii (Aytekin, 2003)</p> 	<p>Rize-Pazar-Ortayol köyü Camii (Gökler, 2022)</p>
<p>Trabzon-Of-Saraçlı Köyü Yukarı Mahalle Camii Harim Giriş Kapısı (Karadeniz, 2018)</p> 	<p>Samsun-Bekdemir Camii Kapısı (https://www.grafimx.com)</p> 	<p>Gümüşhane-Sarıçiçek Köyü- Köy Odası (https://www.karadenizgazete.com.tr/)</p>

Görsel 36: Kemerli Niş Formları

İnci dizisi, yaprak, akant, ışın dizileri, daire ve çeşitli motiflerle dolgulı madalyon, Zoti Camii'nin minber tacında uygulanmıştır. Madalyon, Acara ve Karadeniz kırsalındaki Osmanlı camilerinde yoğun kullanılmıştır. Bu nedenle, yerel karakter göstermektedir. Acara-Hulo-Danışparauli Camii (1919) (Kaya,2022, s.232), Rize-Çamlıhemşin-Yaltkaya Köyü Merkez Camii (Gökler, 2022, s.895) (19. yy), Trabzon-Of-Gürpınar Hacıbayram Mah. Mescidi (Taşkan, 2016, s.694), Samsun-Bekdemir Camii (Can, 2007) ve Kocaeli-Karamürsel-Pazarköyü Camii (19. yy sonları) (Tanık, 2021, s.863) minberinde de benzer madalyon kullanılmıştır (Görsel: 37).

<p>Acara-Hulo-Danışparauli Camii (Kaya, 2022)</p> 	<p>Rize-Hemşin- Yaltkaya Köyü Merkez Camii (Gökler, 2022)</p> 	<p>Trabzon-Of-Gürpınar Hacıbayram Mah. Mescidi (Taşkan, 2016)</p>
---	---	---

Görsel 37: Minberlerde Benzer Madalyon Örnekleri

Lale Devri'nde (1703-1730) Osmanlı sanat dünyasına yansıyan lale, ebced değeri ile Allah'ı (c.c.) simgelediğinden camilerde sembolik ve süsleme ögesi şeklinde kullanım görmüştür (Atak, 2018, s.60-61). Zoti Camii'nin duvarlarında vazodan çıkan bitki ve ağaç dalları arasında yarı-natüralist üslupta laleler kullanılmıştır. Kalem işi lale motifi; Acara-Şuahevi-Dgvani Camii (Kaya, 2022, s.), Rize-Pazar- Ortayol Köyü Merkez Camii (1859) (Gökler, 2022, s.1337), Trabzon-Of-Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1867-68) (Önal, 2021, s.1015) ve Bekdemir Camii (1877) mihrabında da vazo içlerinde verilmiştir (Can, 2007). Ayrıca, Topkapı Sarayı VI. Murad'ın Meclisi adlı murakkası da lalenin başkent İstanbul üslubundaki örnekleri arasındadır (Görsel: 38).

Görsel 38: Vazo/Ağaç Tasvirlerinde Lale Motifleri

Kalem işi çiçekli/ağaçlı vazo tasvirleri (Akar, 1969, s.267-271), Zoti Camii'nde en sık kullanılan süslemelerdir. Vazodan veya ibriklerden çıkan çiçekler, hatai çiçekleri, hayat ağacı (Ergun, 2004) desenleri 18. yy özelliklerini yansıtır ki bu tip süslemelerin en erken örnekleri Topkapı Sarayı III. Ahmet Yemiş Odası'nda görülmektedir (Salbacak 2019, s.512-518). İncelenen camide; mihrap nişi, harim ve mahfil duvarları ve kubbeye farklı kompozisyonlarda vazodan çıkan çiçek (penç, kır çiçekleri) ve hayat ağacı tasvirleri işlenmiştir. Süslemelerde, şablonlar ve kök boyalar uygulanmıştır. Desenlerde; çivit, sarı renk, deniz veya gök mavisi, kiremit kırmızısı ve kahverengi renkler hâkimdir. Benzer örnekler; Acara-Şuahevi-Dgvani Camii (19.yy) (Kaya, 2022, s.161-378), Rize/Ardeşen Doğanay Köyü Camii'nin (1829) (Azizsoy ve Özkurt, 2021, s.923) harim duvarlarında, Artvin-Orta Hopa Camii (19. yy sonu) (Aytekin, 2014) ve Ahıska- Zikilia Camii'nin (1900) kubbesinde (Ferrari-Gümüş, 2019, s.185) görülmektedir (Görsel: 39).

<p>Acara/Şuahevi/Dgvani Camii Harim Duvarı (Kaya, 2022)</p> 	<p>Rize/Ardeşen Doğanay Köyü Camii (Doğanay-Özkurt, 2020)</p> 	<p>Artvin-Orta Hopa Camii Kubbesi (Aytekin, 2014)</p>
<p>Trabzon-Of-Ağaçlı Köyü Camii Duvarı (H. Karpuz)</p> 	<p>Giresun-Yağlıdere, Tekkeköyü Hacı Abdullah Halife Camii (S. Bilgili)</p> 	<p>İstanbul- Topkapı Sarayı III. Ahmed'in Yemiş Odası (Salbacak, 2019)</p>

Görsel 39: Ağaçlı-Çiçekli Kalem İşi Vazo Tasviri Örnekleri

Zoti Camii'nde, hayat ağacını andıran yarı-natüralist limon ağacı mevcuttur. Türk Sanatında çeşitlenmelerle karşımıza çıkan hayat ağaçları, Karadeniz Bölgesi süslemelerine de yansımış ve özellikle nadir görülen limon ağacı tasvirleri ile kurgulanmıştır. Bu durum, yerel ustaların tercihi ve gelenek ile bağlantılı olmalıdır. Acara-Hulo-Begleti Camii (19. yy), Şuahevi-Dgvani Camii (20.yy başı) ve Şuahevi-Gogadzebi Camii'nde (19. yy) (Kaya, 2022, s.125, 360, 561) benzer üsluptaki limon ağaçları tek bir usta elinden çıkmış gibidir. Limon ağacı tasvirine yine, Trabzon-Of-Bölümlü Beldesi Fatih Mahallesi Kaban Mescidi (1868) (Karadeniz, 2017, s.125), Sürmene- Gültepe Kefeli Köyü Camii (19.yy) (Özen, 2021, s.16) ve Amasya- Aşağı Baraklı Camii (1870-1871) (Korkmaz, 2019, s.404) duvarında rastlanılmaktadır (Görsel: 40)

<p>Acara-Şuahevi-Gogadzebi Camii (Sol) (Kaya, 2022)</p> 	<p>Trabzon-Sürmene-Gültepe Kefeli Köyü Camii (Gökler, 2022)</p> 	<p>Amasya-Taşova-Aşağı Baraklı Köyü Camii (Korkmaz, 2019)</p>
---	---	--

Görsel 40: Ağaçta/Vazoda Limon Tasviri Örnekleri

Zoti Camii'nde incelenen diğer bir grup nesneli süslemelerdir. Süslemeler, sıva üzerine kalem işi tekniğindedir. Batılılaşma dönemi ile birlikte mimari süslemede yerini alan kılıç, gülâbdan, peşkir, perde ve püskül, özellikle XIX. yüzyılın tasarımlarında Barok, Rokoko ve Ampir üslubun belirleyicilerinden olmuş, başta başkent İstanbul olmak üzere imparatorluk sınırlarındaki taşra camilerinde de etkin bir şekilde kullanılmıştır (Arık, 1977, s.153,154; Yavuz, 2009, s.307).

Zoti Camii'nde, kible duvarında siyah mürekkeple boyalı kabzasından püsküllerin sarkıtıldığı kılıç tasviri mevcuttur. Osmanlı'nın Geç devir camilerinde de görülen kılıç tasviri; İslam'ın, gücün, hâkimiyetin, adaletin, cesaretin ve yiğitliğin sembolü olarak ifade edilmektedir (Çoruhlu, 1997, s.43-59). Ayrıca, Hz. Ali'nin yiğitliğini de (Arslan, 2022, s.235-275) temsil eden kılıç tasviri Osmanlı cami süslemelerinde aynı ikonografik mana ile kullanılmış olmalıdır. Zoti Camii'ndeki püsküllü kılıç tasviri, Acara, Ahıska ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki kalem işi Zülfikar kılıcı tasvirleri ile dönem ve üslup yönüyle benzeşmektedir. Acara-Hulo Agara Camii (Kaya, 2022, s.601-602), Ahıska Orgora Köyü Camii (19.yy) (Gümüş-Ferrari, 2019, s.100), Rize-Ardeşen-Doğanay Köyü Camii (1829) (Doğanay ve Özkurt, 2021) ve Ardahan-Posof-Gönülaçan Camii (1909) (Aktemur, 2018, 243; Arslan, 244, s. 2020). Anadolu'nun diğer yöresindeki Osmanlı geç devir camilerinde kılıç tasvirleri aynı ikonografik manada kullanılmıştır. Batı Anadolu'da, İzmir-Ödemiş- Kılıczade Mehmet Ağa Camii duvarında kabzasından püskül sarkan kalem işi kılıç tasviri mevcuttur (1811) (Top ve Özbek, 2019) (Görsel: 41).

Hulo İlçesi, Agara Camii, Minberi (Kaya, 2022)	Rize-Ardeşen- Doğanay Köyü Camii Minberi (Özkurt, 2018)	Ahıska-Orgora Camii (Gümüş ve Ferrari, 2019)	Ardahan- Posof Gönülaçan Camii(Aktemur, 2019)	İzmir-Ödemiş- Kılıczade Mehmet Ağa Camii (Top ve Özbek, 2019)
				

Görsel 41: Kılıç Tasviri Örnekleri

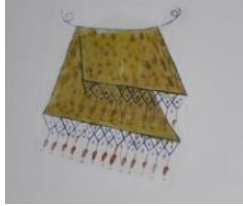

Zoti Camii'nin minberinin köşk altında kesme tekniğinde stilize gülâbdan motifleri mevcuttur. Farsça'da gül suyu anlamı taşıyan gülâbdan, gül ile özdeşleştirilen Hz. Peygamber'i hatırlattığı için camilerde litürjik bir malzeme ve süsleme öğesi olarak kullanılmış olmalıdır. Gülâbdanlar, emzikli ağız, dar boyun ve armudi gövdeye sahiptir.

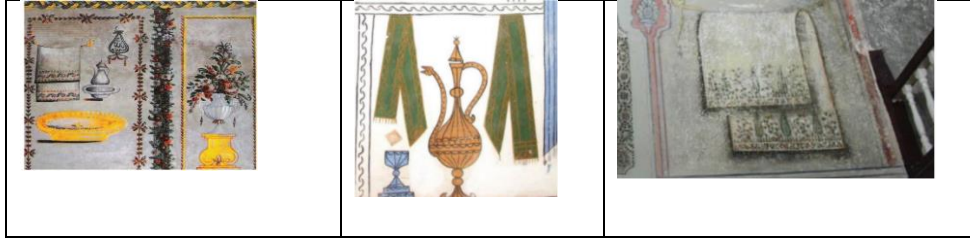
Acara ve Karadeniz kırsalı camilerinde yoğun şekilde kullanılmıştır (Görsel: 42). Acara-Hulo-Riketi Camii (Kaya, 2022), Rize- Hüseyin Hoca Camii (Gökler, 2022), Artvin-Borçka-Muratlı Camii (Aytekin, 1999, Res.102), Trabzon-Araklı Turnalı Köyü Camii (1842) (Taşkan, 2016) ve Erzurum- Narman-Güvenlik Köyü Camii (1861) minberinin süpürgeliğinde ajur ve kesme (dekupe) tekniğinde gülâbdanlar mevcuttur (Gökler ve Doğan, 2021, s.206).

<p>Acara-Hulo-Riketi Camii (Kaya, 2022)</p> 	<p>Rize- Hüseyin Hoca Camii(Gökler, 2022)</p> 	<p>Trabzon-Araklı-Turnalı Köyü Camii (Taşkan, 2016)</p> 	<p>Erzurum-Narman Güvenlik Köyü Camii (Gökler ve Doğan, 2021)</p>
---	---	--	---

Görsel 42: Cami minberlerinde Gülâbdan Motifleri

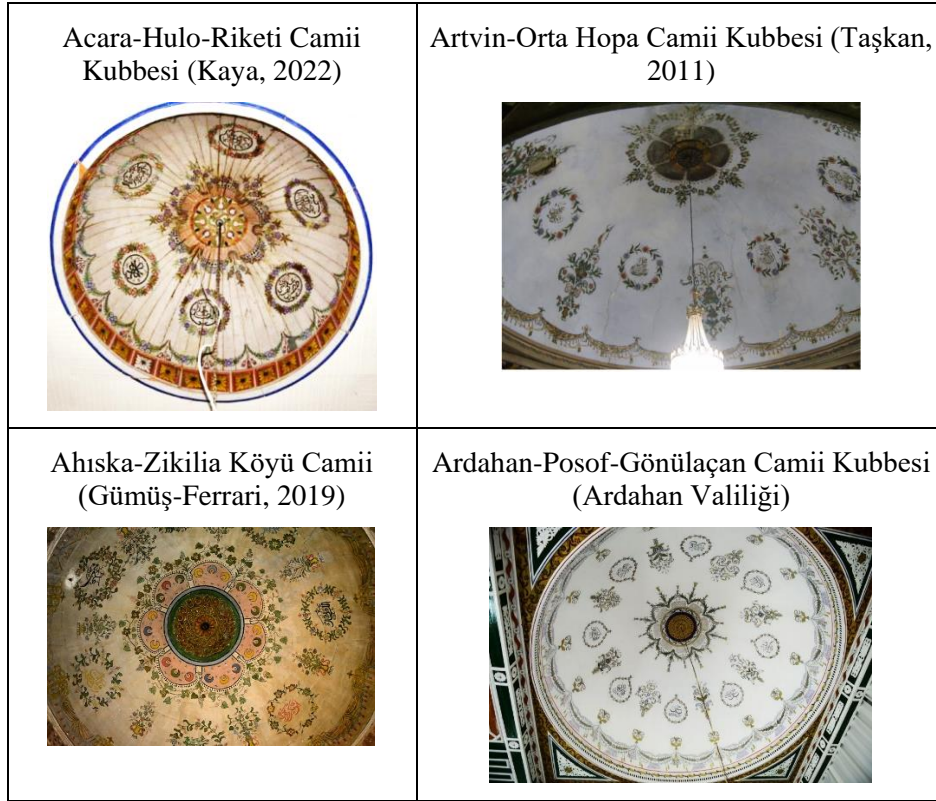
Peşkirler, genellikle abdest sonrasında ibriklerle birlikte kişiye sunulmaktadır. Bu nedenle, camilerdeki peşkirler; saflığı, temizliği ve imanı temsil eden ikonografik mana taşımış olmalıdır. Peşkirler, Osmanlı Topkapı sarayında yemek ve bazen mevlit peşkiri olarak farklı işlevlerde kullanılmıştır (Günyol, 2021, s.19-39). Günümüze ulaşabilen 19. yüzyıl dokuması peşkirlerin, Osmanlı geç devir kalem işi süslemelerine de yansıdığı ve Karadeniz Bölgesi'nde yerel üslupta takip edildiği anlaşılmaktadır. Acara-Hulo Begleti Camii (19. yy), Şuhaevi-Dgvani Camii (20. yy başı) ve Gogadzebi Camii (19. yy) ve Hulo-Nigazeuli Camii'nin duvarlarında mevcuttur (Kaya, 2022, s.609, 1038, 1063). Ardahan-Posof- Gönülaçan (Şuvaskal) Camii (1909) (Aktemur, 2018), Denizli-Çivril Bulgurlar Köyü Camii (Altier, 2029, s.149-202),Nevşehir-Küçük Mehmet Konağı (1825) ve Aydın-Koçarlı-Mustafa Ağa Camii (1834) duvarlarında kalem işi peşkir tasvirlerine yer verilmiştir (Tüfekçioğlu ve Gümüş, 2016, s.19-29) (Görsel: 43).

<p>Acara/Hulo/Begleti Camii</p> <p>(Kaya, 2022)</p>	<p>Ardahan-Posof-Gönülaçan</p> <p>(Şuvaskal) Camii (Aktemur, 2018)</p>	<p>İstanbul-Topkapı Sarayı El Dokuması Peşkir (Günyol, 2021)</p>
<p>Nevşehir-Küçük Mehmet Konağı (A. Tüfekçioğlu, İ. Gümüş, 2016)</p>	<p>Denizli-Çivril-Bulgurlar Köyü Camii (Altier, 2019)</p>	<p>Aydın-Koçarlı-Mustafa Ağa Camii (A. Tüfekçioğlu, İ. Gümüş, 2016)</p>

Görsel 43: Peşkir Tasvirleri

Zoti Camii kubbesinde, kalem işi tekniğinde ve simetrik dolarak; çiçekli-ağaçlı vazolar, girlandlar ve yaprak çelenkli car-ı yâri güzin madalyonları ve püskül dizilerinin Osmanlı Barok'u ve Ampir üslup yansıttığı görülmektedir. Acara-Hulo-Begleti Camii (Seçkin, 2018, s.1133-1169;) duvarları, Keda-Riketi Camii (Kaya, 2022, s.874) (19. yy), Artvin-Orta Hopa Camii (19. yy) (Taşkan, 2011), Ahıska- Zikilia Köyü Camii (1900) (Gümüş-Ferrari, 2019, s.185) ve Ardahan-Posof- Gönülaçan Camii (1909) kubbesinde (Aktemur, 2018) benzer üslupta kalem işi örnekler mevcuttur (Görsel: 44).

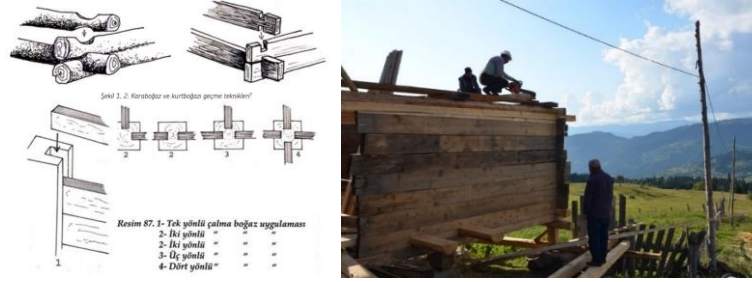
Görsel 44: Bağdadi Kubbelerde Kalem İşi Süslemeler

Çarkıfelek, Türk-İslam sanatında içerisinde bir döngüyü sembolize etmektedir (Altın, 2021, s.29) Zoti Camii duvarında vazodan çıkan hayat ağacı/bitki dalları uçlarında stilize çarkıfelek motifleri mevcuttur.

Zoti Camii'nin inşasında meşe ve çam ağacı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Guria, Acara ve Karadeniz kırsalında da geleneksel mimaride ahşap kullanılmaktadır. Gürcistan ve Karadeniz Bölgesi'nin geniş ormanlarla kaplı oluşu, geleneksel mimarinin karakterini de belirlemiştir. İki yakın coğrafyada, geleneksel mimaride; çam, kestane, ladin, kayın, pelit, ceviz ve gibi sert dokuya sahip ağaç türleri tercih edilmiştir. Kestane ve meşe, oldukça pahalı nem ve rutubete dayanıklı olması nedeniyle mimaride kullanımı ilk sıradadır. Güneş ışığı nedeniyle zamanla

sonradan kararmaktadır (Özen, 2019, 61-78). Zoti Camii'nde, Karadeniz kırsalında antik çağlardan beri bilinen ve camilerde de uygulanan Çantı Tekniği uygulanmıştır. Bu teknik, yontulmamış bazen de kereste haline getirilmiş perdelerin/tahtaların üst üste istiflenmesi ve köşelerde uçları kertilen tahtaların kurtboğazı geçme teknikleri ile birbirine geçirilmesi ile düzenlenmektedir (Dolu, 2015, 1681-1701; Nefes, 2019, 595; Görsel: 45).

Görsel 45: Karadeniz Bölgesi Geleneksel Cami ve Konut Mimarisi inşasında Uygulanan Geçme Teknikleri (Dolu, 2015) ve Acara Bölgesi'nde Çantı Tekniğinde Konut İnşası (Kaya, 2019)

Yakın çevrede, Acara ve Karadeniz Bölgesi'nde (Yücel, 2022) benzer tipte çok sayıda ahşap çantı cami örneği mevcuttur. Acara-Kobuleti-Kvirike Camii (18.yy), Rize-Güneyce-Hacı Şeyh Camii (1886) (Gökler, 2022, s.1004) Artvin-Borçka-Fındıklı Camii (18-19.yy) (Aytekin, 1998, s.173), Trabzon- Çaykara-Filak Mahallesi Camii (1819) (Kazaz, 2016, s.625; Aydın ve Perker, 2017), Samsun- Çarşamba-Ordu Köyü Camii (1420 civarı) (Can, 2004), Ordu-Eski Asak Camii, Giresun-Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii (18. yy'ın ikinci yarısı) ve Sinop-Boyabat Yiğren Köyü Camii (19. yy) ahşap yığma tekniği uygulanmıştır. Osmanlı-Rus Harbi sonrasında, Anadolu'ya göç eden Batum muhacirleri, çandı cami geleneğini ulaştığı yerlere de taşımıştır. Bolu-Akçakoca Hemşin Camii (1870'ler), Sakarya-Geyve Elmalı Köyü Camii (1884) ve İznik- Elmalı Köyü Camii (1897) çandı camilerden sadece birkaçıdır (Görsel: 46).

<p>Acara-Kobuleti-Kvirike Camii (Kaya, 2019)</p> 	<p>Rize-Güneyce-Hacı Şeyh Camii (Rize K.T.M)</p> 	<p>Artvin-Murgul-Erenköy Camii (Aytekin, 1999)</p>
<p>Trabzon- Of-Bölümlü Köyü Mithat Paşa Camii 1817, (Aydın-Perker, 2017)</p>	<p>Samsun-Kavak-Bekdemir Camii https://karadeniz.gov.tr</p>	<p>Ordu-Eski Asak Camii 19. yy sonu (Bayhan, 2019)</p>

Görsel 46: Çantı Camii örnekleri

Usta Etkileşimi

Zoti Camii'nin minber ustası, Osman Usta olarak okunmuştur. Camideki mimari eleman ve süslemeleri, üslup kritiğinden hareketle aynı usta elinden çıkmıştır. Ustanın memleketi veya kimliği hususunda henüz net bilgi yoktur. Köydeki müslüman nüfus, Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) sonrasında Acara'nın Gorcom kırsalından göç ettiği düşünüldüğünde, ustanın da Acara ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Acara'nın Hulo köylerinde, Osman Usta ve kardeşlerinin inşa ettiği camiler tespit edilmiştir. Usta, kardeşi veya yakını Hasan Usta ile Riketi Camii'nde (1919), Ömer Usta ile Hulo-Begleti Camii'nde (17.-19.yy), Hulo-Tshmorisi Camii'nde (1890-91) ve babası olduğu tahmin edilen Uzun Hasan ile Şuahevi-Çvana Camii (18. yy-20.yy) ve Dgvani Camii'nde (1908) çalışmış olmalıdır. Ayrıca, Osman Usta'nın kardeşi Mutdalıp Usta birlikte Hulo-Nigazeuli Camii'nin (18.yy-20.yy) ahşap ve kalem işi süslemelerinde çalışmıştır. Hulo kırsalında çalışan Osman Usta'nın; Hasan Usta, MütDALıp Usta'ların aynı ekolden, akraba veya kardeş olabilecekleri tahmin edilmektedir (Kaya, 2022, s.637, 687). Acara dışında, (Seçkin, 2018, s.1165; Seçkin, 2019, 508) yakın etkileşim sahasından Ahıska (Ferrari-Gümüş, 2019), Doğu Karadeniz ve kısmen Doğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren gezici ahşap ustası hareketliliği izlenmektedir (Taşkan, 2022,s.84-105). Doğu Karadeniz Bölgesi'nde özellikle; Arhavi, Hopa, İmerhev, Şavşat ve Gürcistan'daki Acara'lı ustaların ahşap işlerinde oldukça mahir oldukları ve gezici ustaların Karadeniz'in diğer camilerinde mimari ve süsleme üslubu bıraktığı gözlenmektedir. Böylece, üslubun tespiti ve aktarımında yerel/gezici usta faktörü önem taşımaktadır.

SONUÇ

Zoti Camii, minber kitabesine göre 20. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Yapı; plan, mimari ve süsleme özellikleri ile Osmanlı mimari geleneğindedir. Mimari ve teknik kuruluşu ile Karadeniz'de sıkça karşılaşılan, II. Grup ahşap çantı camiler arasında olduğu tespit edilmiştir. Zoti Camii, kareye yakın dikdörtgen planı ile küçük ölçekli köy/mahalle mescidini andırmaktadır. Zoti Camii ile birlikte etkileşim içerisindeki Acara camilerinde de, Osmanlılarda anıtsal ve zengin plan denemesi görülmemektedir. Bu durum, Başkent İstanbul'dan yönetilen ve gönderilen Osmanlı plan şemalarının 18. yy Batılılaşma dönemi ile eski disiplini yitirmesi ve yerel ustaların taşradaki arayışlarıyla açıklanabilir.

Zoti Camii'ndeki ahşap süslemeler, 19. yy Batılılaşma devri sanat anlayışı ve Orta Çağ Gürcü Hıristiyan taş bezeme geleneği ile birleşerek Eklektik üslup yansıtmaktadır. Kalem işi süslemeler ise, Başkent İstanbul'daki uygulamaları takip eden başarılı örnekler arasındadır. Ustalar, genel üslup birliğinin yanı sıra bazen kalıpların dışına çıkmış ve yeni denemeler ortaya koymuştur. Zoti Camii süslemeleri; Ahıska, Artvin, Rize, Ardahan, Gümüşhane, Bayburt, Samsun, Ordu, Giresun, Amasya ve kısmen de Erzurum camilerine de yansımıştır. Süslemelerdeki benzerlikler ve usta etkileşimi, Osmanlı döneminde geniş alana yayılan bölgeler arasındaki sosyo-kültürel bağları da ortaya koymaktadır.

Konu kapsamında incelenen Zoti Camii, günümüz sınırlarında Gürcistan'ın Guria kırsalında Karadeniz Bölgesi cami mimarisini devam ettirmektedir. Makalede, caminin; plan, mimari, süsleme ve teknik özellikleri detaylıca tanımlanmış, Türk-İslam sanatındaki önemi ortaya çıkarılmıştır.

Etik Beyan

“Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde, Ahşap Çandı Cami Örneği: Zoti Camii (ზოტი ძეგლი)” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Ayrıca, bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma, etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulan Anasay Dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interests

Funding: The author declared that this study had received no financial support.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (1969). Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri. Vakıflar Dergisi, (8), 267-271.
- Aktuner, A. M. (2018). Posof ve Çevresindeki Tarihi Camiler. The Journal of Academic Social Science Studies, 68, 235-255.
- Alkan, G. (2019). Destekli Bağdadi Kubbeli 19. Yüzyıl İstanbul Camileri. Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 2 (5), 303-326.
- Altier, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, 26 (17), 149-202.
- Altın, A. (2021). Türk-İslam Kubbelerinde Çarkıfelek Formları. Sanat Tarihi Yıllığı, 30, 29-80.
- Arık, R. (1977). Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı (1700-1850). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, M. (2020). Anadolu Türk Mimarisinde Zülfikar Tasvirleri. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 95, 235-275.
- Atak, E. (2018). Osmanlı Mimarisinde Lâle Devri Üslûbu (Anadolu'daki Yansımalar), Electronic Turkish Studies, 13 (10), 60-61.

- Aydın H. & Perker, Z. S. (2017). Trabzon'dan Ahşap Bir Cami Örneği: Of-Bölümlü Mithat Paşa Camii, *Journal of History Culture and Art Research*, 2 (6), 457-472.
- Ateş, E. (2017). Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2 (32), 386.
- Aytekin, O. (1999). Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Eserler. I. Baskı, Ankara: T.T.K. Yayınevi.
- Aytekin, O. (2017). "Artvin" Sevgi ve Sabır Abideleri (Doğu Karadeniz Camileri), (s. 10-74), Atilla Alp Bölükbaşı (Haz.), Rize: Çaykur Yayını.
- Aytekin O. & Kaya, M. (2019). Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesi'nde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme, ISPEC 3. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi, 20 Aralık- 22 Aralık, Van, 2019, 1196-1232.
- Aytekin O. (2017). Gürcistan'daki Tarihi Camilerin Türk-İslam Sanatındaki Yeri, Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (155-176), İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.
- Aytekin, O. (2015). Gürcistan'daki Osmanlı ve Sonrasına Ait Taşınmaz Kültür Varlıkları, *Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı VIII*, 78, 138-145.
- Aytekin, O. (2022). Gürcistan-Ahalsiye (Ahıska) Kale-Kentinin Türk-İslam Eserleri Açısından Bir Değerlendirmesi. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 1-26.
- Aytekin, S. N. (2022). Artvin İli, Şavşat İlçesi'ndeki Ahşap Camilerin Mimari Özellikleri, Koruma Sorunları Ve Koruma Yaklaşım Önerileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Azizsoy, A. & Özkurt, M. (2021). Rize Ahşap (Çantı) Camilerinde Bezeme Üslubu, *Sanat Tarihi Dergisi*, 30 (2), 885-929.
- Baramidze, R. (2010). The Muslim Monuments of Worship (მუსლიმური საკულტო ძეგლები), Tina Shioshvili (Ed.), Batumi (Adjara), Gürcü Çalışmaları, Beşeri Bilimler ve Sosyal Bilimler Vakfı, Batumi/Georgia: Şota Rustaveli Vakfı Yayını.
- Başkan, S. (2008). Geleneksel Doğu Karadeniz Evleri, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (52), 41-90.
- Bay, A. (2017). Osmanlı Dönemi Batum, Gönnye, Acara ve Maçahel Vakıfları, Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu, (Editör: Fahameddin Başar ve Murat Kasap) , İstanbul: Gürcü Dostluk Derneği Yayını, 129-154.
- Bayraktar M. S. (2016). Samsun'da Türk Devri Mimarisi. Samsun: Canik Belediyesi Yayını.
- Bayhan, A. A. (2009). Ordu'da Bazı Tarihi Ahşap (Çantı) Camiler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 55-84.
- Bayhan, A. A. (2019). Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Bayhan, A. A. (2019). Ordu Yöresinde 2017'de Belirlenen Ahşap Çantı Cami Örnekleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13, 17-35.
- Berdzenişvili N. & Canaşia, S. (2000). Gürcistan Tarihi, (I. Baskı), İstanbul: Sorun Yayınevi.
- Bozer, R. (2002). Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekari Tekniği. *Türkler Ansiklopedisi*, 7, 911-916.

Butasım, N. (2018). Hemşin-Bilen (Tepan) Köyü'nde Bulunan Ahşap Camii. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (12), 165-187.

Büyükcınar, A. B. (2017). Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 3 (4), 31-46.

Brandts, S. H. & Wheeler, A. Shoishvili, V. (2018). The Wooden Mosques of Adjara. Batum: Graham Fondution.

Bluashvili, N. (2022). Sakartvelos İslamuri Kul'turuli Memk'vidreoba, Samsthe Javajetşi Meçetebi. Tbilisi: Artanuçi Bamomtsemloba.

Biröl, İ. & Derman, Ç. (1991). Türk Tezyîmî Sanatlarında Motifler, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Can, Y. (2007). Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri, (s. 509-527), Geçmişten Geleceğe Samsun (2. Kitap), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Canöz, E. (2019). Artvin'deki Bir Grup Orta Çağ Bagratlı Dönemi Kilise Mimarisinde Bizans Etkileri, İstanbul: Hiper Yayınevi.

Çakıroğlu, O. E. & Taşdemir, B. & Çakıroğlu, T. (2023). Artvin'de Bulunan Tarihi Camilere Ait Minber ve Kapıların Ahşap Süsleme Programı Açısından Değerlendirilmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi. 24 (1), 227-248.

Çetin, Y. (2007). Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Terskiye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 18, 1-15.

Çelebi, F. (2019). Başlangıçtan Günümüze Gürcü Sanatının Ana Hatları, Ankara: Gece Akademi.

Dolu, Y. B. (2015). Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma) Teknikle Yapılmış Camiler. Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli, 1687.

Dönmez, N, E. (2008). Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey, Oxford: British Archaeological Reports.

Ersoy, A. (1993). XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği. (I. Baskı), İstanbul: Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Üniversitesi Yayını.

Gelovani, N. (2022). Tbilisi Muslimuri Temi (1801-1917), (I. Baskı), Tbilisi: Artanuci Publish.

Gökler, M, B. (2022). Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri. Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, Erzurum.

Gökler, M, B. (2023). "Karadeniz Geleneğinde Erzurum/Ilıca Aşağı Canören Köyü Camii, Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi, 1-26.

Gökler, M, B. & Doğan, M. E. (2021). Arşiv Belgelerine Dayanarak Narman Güvenlik Köyü Camii Üzerine Bir Değerlendirme. Art-Sanat Dergisi, 16, 181-219.

Güldür, K. (2019). 1578-1590 Osmanlı-İran Savaşı Sırasında İmereti Krallığının Osmanlı Devleti ile İlişkileri, 2-5 May International Black Sea Coastline Countries Symposium, İKSAD, Batumi, Georgia, 42-156.

Güldür, K. (2021). 18. Yüzyılın İlk Yarısında İmereti Krallığı İle Osmanlı İmparatorluğu İlişkilerine Genel Bir Bakış. Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7 (47), 2444-2456.

- Güler, M. & Aktuğ, İ. K. (2010). 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, *İtü Dergisi*, 5 (2), 83-90.
- Gümüş N. & Ferrari, N. K. (2019). Ahıska Bölgesindeki Türk İslam Mimari Yadigârları, (I. Baskı), Ankara: Yurtdışı Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayını.
- Gümüş, N. (200). Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri, *Türkler Ansiklopedisi*, 4, 713-730.
- Gündoğdu, H. (1988). Gümüşhane Sarıçiçek Köyü'nde İki Köy Odası. *Lâle Dergisi*, VI, 24-30.
- Günyol, H. (2021). Osmanlı Sarayında Sofra Kültürüne Ait Deri Ve Tekstil Eserler İle Sofracıların Giyimi. *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, 20, 19-39.
- Gürbıyık C. (2016). "Turgutlu Irlamaz Köyü Camii", Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (14), 147-163.
- Gugushvili V. (1969). Zotis Meçeti, Jur. Dzeglis Megobari, (18), Sabjota Sakartvelo, 59-62.
- Karadeniz, E. (2017). Trabzon'un Of İlçesi'ndeki Mimari Eserler. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Karpuz, H. (1989). Doğu Karadeniz Bölgesinde Bazı Ahşap Camiler, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (4), 37-45.
- Karakuş, F. (2021). 13. Yüzyılda Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması, *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), 131-161.
- Kasap, M. (2010). Osmanlı Gürcüleri, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.
- Kasap, M. (2018). Osmanlı Arşiv Kayıtlarında 93 Harbi Batum Muhacirleri, İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği Yayınları.
- Kaya, M. (2022). Acara (Gürcistan) Bölgesi'nde Osmanlı Dönemi ve Sonrası Geleneksel Ahşap Camii Mimarisi. Basılmamış Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Kaya, M. (2022). Gürcistan-Ahıska (Akhaltsikhe) Çevresi İle Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi Cami Mimarisinin Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 80-115.
- Kazaz, E. (2016). Trabzon Kırsal Cami Mimarisi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- Koday, S.- Koday, Z. & Karakuzulu, Z. (2010). Gürcistan'da Batum-Poti Arasında Coğrafi Gözlemler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, 10 (2), 19-38.
- Korkut, T. (2018). Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme. I. Baskı, İstanbul: Hiper Yayınları.
- Korkut, T. (2019). Facade Arrangement Techniques in Georgian Religious Architecture In Anatolia (The Case Of Oshki Monastery Church). *Social Sciences*, 14.(3), 769-790.
- Korkmaz, N. (2019). Amasya Taşova İlçesi Özbaraklı Köyü Camileri. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 13(13), 385-408.
- Kuran, A. (1988). Mimar Sinan'ın Camileri, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Kuran, A. (1986). Mimar Sinan, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

- Kutlu, M. (2021). Orta Çağ'a Ait Bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camii, Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları (I. Baskı), İstanbul: Hiper Yayın.
- Kılıç, S. (2005). Gürcülerin Dini Tarihçesi, Dini Araştırmalar, 8 (22), 63-74.
- Mülayim, S. (1976). Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi, Anadolu Dergisi, (20), 141-153.
- Nemlioğlu, C. (2001). Göçeli (Gökçeli) Camii, I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler 2, (s.117-136), Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Nefes, E. (2012). Samsun/Çarşamba Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş İki Ahşap Camii: Ustacalı Köyü Camii ve Kocakavak Camii, Vakıflar Dergisi, (38), 155-163.
- Nefes, E. (2017). Samsun/Vezirköprü'de Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Bir Grup Cami, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (43), 129-154.
- Nefes, E. (2010). Çarşamba'da Yıkılmak Üzere Olan Ahşap Camilerden Biri: Paşayazı Köyü Camii, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (14), 385-397.
- Nefes, E. (2009). Giresun'da Yeni Tespit Edilen Bir Ahşap Camii; Çaldağ Beldesi Melikli Mahallesi Tahtalı Camii, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX (3), 187-209.
- Otto-Dorn, K. (1969). Die Ulu Dschami in Sivrihisar, Anadolu (Anatolia) IX, 161-168
- Önal, R. Ç. & Köşklü, Z. (2020). Trabzon'da Geç Dönem Osmanlı Camilerinde Ahşap Mihraplar. Sanat Tarihi Dergisi, 29 (2), 707-743.
- Önal, R. Ç. (2021). Trabzon/Araklı'da Geç Dönem Osmanlı Camii Mihraplarında Tipoloji ve Bezeme. Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2021, 7 (13), 180-198.
- Özen, H. (2019). Rize Halk Mimarisi Malzeme Ve Yapım Teknikleri. Geleneksel Rize Mimarisi Üzerine Araştırmalar, 61-78.
- Özen, H. & Aksakal, Z. (2021). Trabzon Kenti Kırsal Camilerinde Süsleme Programlarının İncelenmesi, 1-17. <http://www.academia.edu/2496388/> Erişim Tarihi: 03.08.2023.
- Özkan, H. (2011). Gümüşhane'de Ahşap Tavanlı Camiler. Sanat Dergisi, 18, 63-80.
- İnci, N. (1985). 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler, Vakıflar Dergisi, XIX, 223-236.
- Pervin E. (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Salbacak, S. (2019). Lale Devrinin Dekorü III. Ahmed Yemiş Odası, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (67), 512-518.
- Sarı, Y. (2021). Araklı'nın Çantı Tekniğinde İnşa Edilmiş Camii; Bereketli Mahallesi Masele Camii, Sanat Dergisi, (38), 325-342.
- Sarı, Y. (2021). Trabzon ve İlçelerinde Camiler. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- Seçkin, S. (2018). Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan/Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcomi Camii, Akdeniz İnsanbilimleri Dergisi, 2 (8), 463-478.
- Seçkin, S. (2018). Gürcistan/Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri. Electronic Turkish Studies Dergisi, 13 (18), 1133 -1169.

Seçkin, S. (2019). Gürcistan/Acara Bölgesindeki Osmanlı Dönemi Camilerinin İnşa Tarihleri ve Usta İsimleri Hakkında Değerlendirmeler. (s.501-509), 23.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Engin Beksaç (Haz.). Edirne.

Seyfi, S. (2017). Ordu/Akkuş'ta Çantı Tekniğinde Yapılmış Cami Örnekleri. Kev Akademi Dergisi 21(71), 327-346.

Şahin, M. K. (2004). Samsun-Çarşamba/Yaycılar-Şeyh Habil Köyü Camii. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4 (2), 15-36.

Tanık, S. (2021). Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Ahşap Süslemeleri, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19 (19), 169-193.

Tanık, S. (2020). Kocaeli Hereke Dokuma Fabrikası Yerleşkesi'ndeki Hümâyûn Camii, Vakıflar Dergisi, 54, 235-255.

Taşkan, D. (2016). Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Taşkan, D. (2022). Doğu Karadeniz Bölgesinde Dini Mimaride Adı Geçen Ahşap Ustaları ve Eserleri, Palmet Dergisi, 2, 84-105.

Tellioğlu, İ. (2007). "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", Türkoloji Araştırmaları, (2), 656.

Tüfekçioğlu A. & Gümüş, İ. (2016). Geç Dönem Osmanlı Mimarisi Duvar Resimlerinde Bazı Dokuma Tasviri Örnekleri ve Düşündürdükleri, Arış Dergisi, 12, 19-29.

Tsursumia, Z. (2015). Gürcistan'da İslam: Tarihi ve Bugünü. Yeni Türkiye Dergisi, 78, 24-33.

Top, M. & Özbek, G. (2019). Osmanlı Batılılaşma Dönemine Ait Ödemiş'te Bulunan Duvar Resimli İki Camii. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2019, 46, 227-260.

İbereli, S. (2014). Gürcü Halkının Tarihi. İstanbul: Cinius Yayınevi.

İnci, N (1985). 18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler. Vakıflar Dergisi, 9, 223-236.

Yavuz, M. (2009). Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (6), 306-322.

Yazar, T. (2018). Tao-Klarceti Mimarlığında Taş Bezeme, Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 3, 303-397.

Yücel, G. (2022). Risk Altındaki Kültürel Miras: Karadeniz Bölgesi'ndeki Geleneksel Ahşap Yığma (Çantı) Camiler için Değerlendirme. Kent Akademisi Dergisi, 15 (2), 481-505.